

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

ERDÉLY A MAGYAR HONFOGLALÁS KORÁBAN
SZEMPONTOK A SZÉKELYEK BETELEPEDÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

A korai magyar krónikás hagyomány szerint a magyarok az etelközi szállásaikat ért besenyő támadást követően, 895 táján költöztek a Kárpát-medencébe. Abban azonban már nincs egyetértés, hogy a beköltözés milyen irányból történt? Anonymus északról, a Vereckei-hágón át vezetibe a honfoglalókat, a Képes Krónika szerint ellenben Erdélyen keresztül jutottak ki az Alföldre, Kézai pedig mindkét lehetőségre utalt.¹ Ezt a képet az elmúlt másfél évszázad nyelvészeti, régészeti és történeti kutatásai lényeges módon árnyalták. Mivel Erdélyben sajnálatos módon még a magyarországihoz képest is hat évtizedes késéssel, csak a 19. század utolsó évtizedében kezdődött el a korszak régészeti hagyatékának a kutatása,² nincs mit csodálkozni azon, hogy az első jelentős lépéseket a nyelvészet tette meg a térségkorai történetének tisztázására vonatkozóan.³ E kötetben nincs mód a kutatástörténet akár csak vázlatos bemutatására, így az újabb nyelvészeti kutatások rövid összefoglalását Benkő Loránd egy évtizede megjelent munkája nyomán adom.⁴ E szerint Erdélyben alapvetően két magyar nyelvjárás különíthető el: Egy északi, amely Felső-Tisza-vidéki gyökerekkel rendelkezik, s egy déli, mely igen erős szálakkal kötődik a dél-alföldi nyelvjárásokhoz. Mindez jelzi a térség magyar benépesülésnek irányait is. A legkorábbi helynévtípusok a Maros-völgyben, s az oda torkolló folyóvölgyekben mutathatók ki, de a magyarországiaktól egy vonásukban alapvetően eltérnek: Dél-Erdélyből teljesen hiányoznak a törzsnevekből képzett helynevek, s Észak-Erdélyből is alig néhány ilyen mutatható ki. A nyelvészet abban ugyan nem tud állást foglalni, hogy a korai helynevek mikor keletkeztek, de Benkő szerint nagyrésztük a 11–12. században már létezett.⁵

Úgy tűnik, hogy a régészeti leletek a nyelvészet által felvázolt képet alátámasztják. Mielőtt azonban ennek részleteit tárgyalnám, egy alapvető módszertani kérdést

szetnének tisztázni. A térség 10–11. századi temetőinek legutóbbi összefoglaló értékelését adó kutatók, Bóna I. és Gáll E. egyértelműen állást foglaltak abban a tekintetben, hogy az Erdélyi-medence korabeli hagyatékának értékelését le kell választani (de nem elválasztani!) a Partium és a Bánság temetőitől és telepeitől, utóbbiak ugyanis már az alföldi magyar településterület részét alkotják, s azzal együtt tárgyalandók.⁶ A térképre pillantva is egyértelmű, hogy a két tömböt 50–100 km-es leletmentes sáv választja el egymástól. (1. kép) Ezzel a megközelítéssel a magam részéről maradéktalanul egyet értek. Az alábbiakban elemzéseim során az említett két kutató anyaggyűjtéseire támaszkodom.

Bóna és Gáll eredményei szerint, melyek összecsengenek a nyelvészeti és a történeti kutatásokkal, a magyarság betelepődése Erdély területére több irányból és több ütemben folyt.⁷ Korai magyar hagyatékot főként a termékeny folyóvölgyeket követő teraszokon találunk. (2. kép) Noha a magyarok politikai és katonai tekintetben már a 10. századtól vitathatatlanul ellenőrzésük alatt tartották e térséget, a régészeti leletanyag csekély száma, a teljességre törekvő modern ásatások hiánya miatt ma még csak óvatos következtetéseket fogalmazhatunk meg. A messzemenő óvatosságot az is indokolja, hogy egész Erdély területéről a mai napig nem ismerünk egyetlen teljesen feltárt és közzétett temetőt sem a 10–11. századból. A töredékesen feltárt, hiányosan megfigyelt és dokumentált lelőhelyek forrásértéke korlátozott, azokra messzemenő következtetéseket aligha építhetünk.⁸

A régészeti leletek alapján Észak-Erdélyben a magyarság egyik legfontosabb központja a mai Kolozsvár környékén volt. Az antik Napoca romjai közelében a Szamos teraszain több jellegzetes temető koncentrált, melyek (számukra hozzáférhető) leletanyagát Gáll E. és Gergely B. tette közzé mintaszerű lelkiismeretességgel.⁹

1 HKÍF 296. (Veszprémy László), 352, 358. (Kristó Gyula); VESZPRÉMY 1990, 1–12.; TÓTH 1998, 205.

2 BÓNA 1996, 4–8.

3 A kutatástörténet jó összefoglalása: KORDÉ 1991, 5–58.

4 BENKŐ 2001, 7–68.

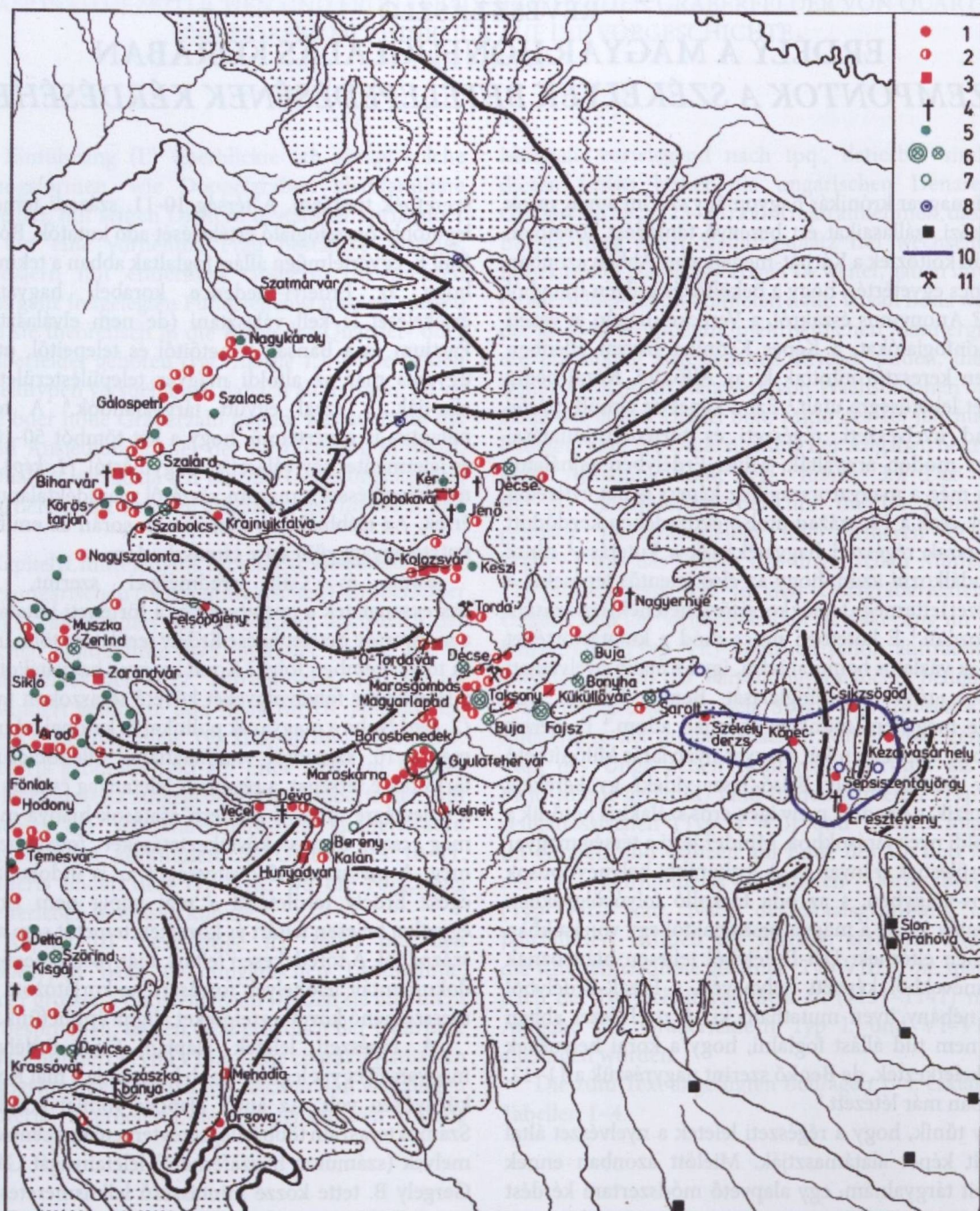
5 BENKŐ 2001, 42–43.

6 BÓNA 1989, 107, 124; Gáll 2013, 31–32. A történeti Erdély fogalmáról némiképp eltérő megközelítéssel: KRISTÓ 2002, 27–28.

7 BÓNA 1989, 102–127; Gáll 2013, 822.

8 Gáll 2013.

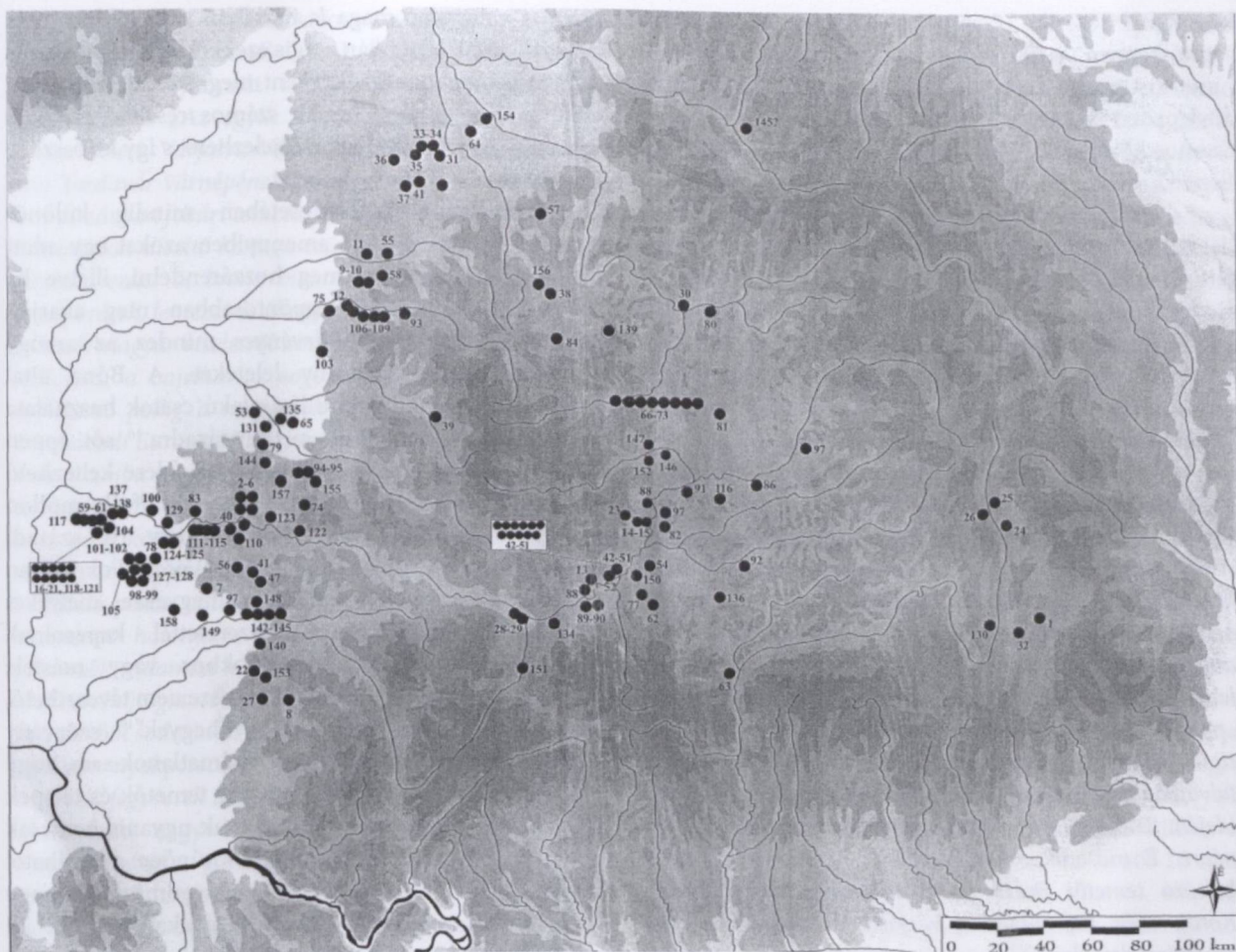
9 Gáll–Gergely 2009. A térség kutatása szempontjából sokat mondó tény, hogy a honfoglalás kori temetők kutatásának magyarországi kezdete után 175, az első erdélyi 10. századi leletek felbukkanása után pedig 114 évnek kellett eltelnie, mire megszületett az első olyan önálló monográfia, amely egy erdélyi település korabeli leletanyagával foglalkozik. Az már legkevésbé sem a Szerzők hibája, hogy e kötet is csonka, hiszen (nyilván az ásató hozzájárulásának hiányában) nem volt módjuk közzé tenni a Szántó utcai temető leletanyagát.



Erdély és a Kelet-Alföld a magyar honfoglalás és államszervezés korában

1 = magyar fegyveresek 10. századi temetői és leletei, 2 = magyar köznép 10–11. századi temetői és leletei, 3 = magyar ispáni várak, 4 = Karoling, viking és bizánci kardok, 5 = honfoglaló magyar törzsek nevét viselő telepek, 6 = magyar fejedelmi és vezéri szállások és birtokok a 10. században, 7 = törzsnévi típusú helynevek, 8 = a 10–11. században régészeti igazolhatóan tovább élő szláv falvak, 9 = bolgár várak a 10. század elejétől, 10 = bolgárok elleni magyar határbiztosítás a 10. században, 11 = korai sóbányák

1. kép Erdély, a Partium és a Bánság 10–11. századi lelőhelyei Bóna I. kutatásai szerint. (Bóna 1989, 110. nyomán)



2. kép Erdély, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői és temetőre utaló szórvány leletei (GÁLL 2013 nyomán)

A jelentős férfitöbbséget mutató Zápolya- és Szántó utcai temetőrészletek 12, ill. 26 sírja egy szervezeten telepített, erősen felfegyverzett katonai közösségre utal. Talán hasonló lehetett a Kalevala utcából ismert két (talán azonos lelőhely részleteit jelző?) temetőtöredék 3+8 sírja is. E két vagy három, egymáshoz közel létesített temető által alkotott csoport szerkezetében, összetételében és leletanyagában is igen erősen emlékeztet a Felső-Tisza-vidéki katonai jellegű temetőkre (Karos I-III., Kenézlő I-II., Tiszaeszlár-Bashalom I-II.). Bóna I. feltevése szerint e csoportok közvetlenül Etelközből telepedtek át Kolozsvár területére, s soha nem is jártak a Kárpát-medence magyarországi részein.¹⁰ Más nézetek viszont (véleményem szerint joggal) a leletanyag erős Felső-Tisza-vidéki kapcsolatait hangsúlyozzák, s egy északi irányból érkező migrációs hullámmal számolnak a 920-as évektől.¹¹ Feladatuk a környező sóbányák, valamint a

Szamos menti kereskedelmi út ellenőrzése lehetett. Úgy tűnik, hogy e temetőket legkésőbb a 10. század második felében felhagyták, így e közösségek további sorsa ismeretlen.

A magam részéről a fentieket azzal egészíteném ki, hogy a jelek szerint a kolozsvári az Észak-Erdélyi térségnek nem csak a legjelentősebb, hanem (a jelenleg rendelkezésünkre álló régészeti adatok alapján) az egyetlen biztosan kimutatható magyar bázisa volt a 10. század első kétharmadában. Kolozsvártól észak-északnyugatra ugyanis kizárólag településtörténeti szempontból értékelhetetlen szórvány leletek állnak a rendelkezésünkre (Décs: kard ellenzője, Magyardécse: nyílhegy, Malomszeg: kétélű kard, Felsőnyárló: balta). Ebben az irányban a legközelebbi elemezhető lelőhely a zilahi 10. század végi – 11. századi temetőtöredék,¹² amely azonban már a Meszesi-kapu alföldi, szilágysági

10 Bóna 1996, 8–9.

11 GÁLL-GERGELY 2009, 93–108.

12 COSMA 2001, 857–883, téves 9. század végi – 10. század eleji datálással.

kijáratánál fekszik. (2. kép) A régészeti leletek tehát semmiképpen nem támasztják alá azt a történeti hipotézist, mely szerint a Gyula-törzs a 930-as években áttelepedett volna a korábbi pannoniai szállásáról a Szamos középső és felső folyásának vidékére, a későbbi Észak-Erdélybe.¹³

Hasonló képpel találkozunk Kolozsvártól délre, az Aranyos-folyó vonaláig, valamint a Maros felső folyásvidékéig. Két 11. század végi éremkincs (Magyarfráta, Torda, mindkettő záró veretei Szt. László érméi) mellett a Tordai-hasadékban lelt két szórvány nyílhegy és a 11. századi (Torda)-várfalvi temetőrészlet alkotják a térség korabeli emlékanyagát.¹⁴ Utóbbi lelőhely azért is érdemel komolyabb figyelmet, mert Bóna I. e temetőtípusnak (szerinte: Várfalva-Vajdahunyad típusú temetők) kiemelt szerepet szánt Erdély korai társadalomtörténetének rekonstrukciója során. Véleménye szerint „Az Erdélyi-medencén belül két, időben részben párhuzamos, részben egymást követő társadalmi réteg bontakozik ki. Egy első s egyben korábbi, amelyet legkésőbb a 11. század elején az államhatalom felszámolt (a 10. századi „középréteg” lovas-fegyveres „pogány” temetői), s egy második (Várfalva-Vajdahunyad típusú temetők), amelynek népe zökkenő nélkül tovább él falvaiban s temetkezik temetőiben a keresztény királyság idején. Szükség lévén rá mint adózóra, hívőre és dolgozó népre. E második, önmagában is „kétlépcsős” köznépi kultúra temetői Erdély egész területén megtalálhatók. Korai, még 10. századi („várfalvi”) szakaszát néhány temetőrészlet jelzi...”¹⁵

Véleményem szerint az imént felvázolt képet a rendelkezésre álló leletanyag aprólékos vizsgálata után nemcsak árnyaltabban kell látnunk, hanem jelentős mértékben módosítanunk is szükséges. Előjáróban szeretném leszögezni: Bóna Istvánt a legnagyobb elismerés illeti azért, mert aprólékos, keserves munkával összeállította a 10–11. századi erdélyi leleteknek azt az adattárát, amelyet a magyar s a nemzetközi kutatás már régóta nélkülözött, s amely nélkül elképzelhetetlen volt a további tudományos vizsgálgódás. Az adatok roppant

foghíjas voltával ő maga is tisztában volt, jobb s több, használhatóbb lelet híján mégis ezekkel kellett dolgoznia. Az általa ennek eredményeként megalkotott történelmi tábló monumentális. Annak számos részlete azonban véleményem szerint megkérdőjelezhető, s így az összkép is vitatható.

A régészeti leletek esetében mindig különös óvatossággal kell eljárni, amennyiben azokat egy adott etnikumhoz kíséreljük meg hozzárendelni, illetve ha időrendjüket a lehető legpontosabban meg akarjuk határozni. Még inkább érvényes mindez az amúgy is problematikus szórvány leletekre. A Bóna által hivatkozott leletek közül a líra alakú csatok használata koránt sem korlátozódott a 10. századra,¹⁶ sőt éppen Erdélyben még a 12. század második felére keltezhető temetőből (Zabola) is ismert e tárgyítípus.¹⁷ Ily módon felbukkanását aligha értelmezhetjük egy 10. századi temető kétségbevonhatatlan jeleként (Vecel). Fokozottan érvényes ez a rombusz alakú nyílhegyekre, melyeket ugyancsak Európa-szerte előszeretettel kapcsolnak magyar hadjáratokhoz, ostromokhoz vagy másféle magyar jelenlétéhez.¹⁸ „E semmivel össze nem téveszthető, gyakran mesterien kovácsolt nyílhegyek”¹⁹ szórvány leleteként valójában tökéletesen alkalmatlanok arra, hogy segítségükkel 10–11. századi magyar temetők és telepek láncolatát rajzoljuk meg. Használatuk ugyanis nemcsak a 11., hanem a 12. századból is kitűnően adatható. Általános módszertani elvként megfogalmazható, hogy leletösszefüggés nélküli, szórvány tárgyakat település- ill. társadalomtörténeti kép megrajzolásához felhasználni nem lehet, még egy ilyen forrásszegényes időszakban sem.²⁰

Bóna hipotézise szerint, a kevés régészeti lelet is elegendő annak megítélésére, hogy Erdély különböző pontjain a 9–10. század fordulójától egyszerre kezdődik el a honfoglaló magyarság különböző társadalmi rétegeinek megtelepülése, temetkezése.²¹ Mint láttuk, Észak-Erdély esetében e tétel nem igazolható. A kolozsvári, katonai jellegű temetőkön kívül az egész térségből nem ismerünk egyetlen más 10. századi lelőhelyet sem. Tüzetesebben

13 Makk in: KRISTÓ–MAKK 2001, 174.

14 ROSKA 1914, 125–187.

15 BÓNA 1986, 218. E típushoz az alábbi lelőhelyeket sorolta: Magyarlapád, Maroscsapó, Maroskarna, Alvinc-Borberek, Torda-Tündérhegy, Marosnagylak, Zeykfalva, valamint szórvány nyílhegyeket több lelőhelyről és líra alakú csatot Vecelről.

16 RÉVÉSZ 1987, 257–285; a szabolcsi lelet kapcsán később hasonlóan nyilatkozott Bóna I. is: BÓNA 1998, 97–98, 45. kép

17 SZÉKELY 1994, 277–305.

18 Minderről részletesen, a vonatkozó szakirodalom áttekintésével ld. Langó 2010, 579–596.

19 BÓNA 1986, 218

20 BÓNA 1986, 218. oldalon említett, a „kétlépcsős” köznépi hagyaték 10. századi elemei között tárgyalt lelőhelyek egy része bizonyosan nem sorolható ide. Vecelről már fentebb történt említés, Torda-Tündérhegy valójában bronzkori lelőhely. Zeykfalva: szórványlelet a Radu Popa vezette 1969–1970. évi templomásatáson: a későbbi sírok töltésközpontjában lelt I. István H1 (1) denára: Muzeul Județean Hunedoara: BÓNA 1986, 218; (köznépi temetőként); POPA 1988, 69; H1-nek meghatározva: VELTER 2002, 350–351: Nr. LXII. 261. Az adatok pontosításáért Kovács László és Gáll Erwin kollégámnak tartozom köszönettel.

21 BÓNA 1986, 203.

megvizsgálva a leletanyagot, véleményem szerint árnyaltabban kell értékelnünk a dél-erdélyi magyar betelepülés folyamatát is. Mindennek megítéléséhez Bóna szerint „Az egyik fontos alap az Aranyos folyó völgye felett Várfalva-Váralján feltárt temetőrész – az első Tordavár várnépének korai temetője. Az észak – déli irányú sávban feltárt temető déli²² felének korai mellékletei: ruhanyakat díszítő kéttágú csüngők, öntött ruhadíszek és pitykék, ezüst és bronz mentegombok, huzalból sodrott nyakpercecek, lemezes és állatfejes karperecek jellegzetes 10. századi magyar viseletről tanúskodnak, a rombuszpengéjű nyílcsúcs, a bajelhárító vagy rangjelző célból sírba tett nyílvesző pedig 'a magyarok nyiláról', melytől az egész 10. századi Európa rettegett. A temető északi felére viszont már a szájba vagy kézbe helyezett sírobulusok jellemzők. I. István (5 sírból, ebből négyben obulusként), Péter és Sámuel kori 'mag' körül I. András pénzeivel keltezett (7 sírban 9 érem) sírok csoportja. A temetkezés megszűnésének idejére I. László pénze utal. A királyság korának keresztényként eltemetett halottjaira a test előtt összekulcsolt kezek jellemzők, valamint a korai Árpád-kor egyszerű ékszerei: S alakban hajtogatott végű bronz karikák, gyűrűk, sima vagy huzalokból sodort karperecek, vastag, sima bronzhuzalból hajlított nyakpercecek – ugyanakkor a pogány élelem, edények, fegyverek teljes hiánya.”²³

A fenti nagy ívű, s az egész Erdélyi-medencére vonatkoztatott gondolatmenetet azonban néhány elemében finomítanunk szükséges. A várfalvi temető valóban a térség egyik kulcsfontosságú lelőhelye lenne – amennyiben feltárták volna. Az 57 megmentett sír azonban (a hasonló, teljesen kiásott temetők ismeretében) az itt eltemetettek alig 10-20 százalékát jelentheti. Szerencsés módon azonban Roska M. ásatása a temetőről mintegy metszetet készített, így mégis megkockáztatható erre támaszkodva néhány feltevés. A temető a feltárt részlet alapján azon típusba sorolható, amely egy központi magból kiindulva a szélei irányában mind fiatalabb sírokat tartalmaz. A részleges feltárás miatt azt azonban nem tudjuk megmondani, hogy a központi magot a később megásott sírok gyűrűszerűen körbevették-e

(magyarhomorogi típus²⁴), avagy a temető legyezőszerű alakot öltött, melynek a keskenyebbik szélén helyezkedtek el a település (s a temető) alapítóinak sírhantjai (hasonló temető: Püspökladány-Eperjesvölgy²⁵)? A kulcskérdés azonban bármelyik esetben az, hogy erre mikor került sor, mikor kerülhettek földbe az első temetkezések? Bóna I. erre határozott választ nem ad ugyan, de a kutatás ide vonatkozó korábbi (és kortárs) megállapításait egyértelműen elutasította.²⁶ A pejoratív módon emlegetett „hajkarika-tipológia” (valójában: a leletanyag részletesen kidolgozott tipokronológiája) helyett azonban értékelhető alternatívát nem nyújtott. Ha ugyanis a várfalvi temetőről írott nagyvonalú megállapításait tekintjük „konkrét kronológiai adatok”-nak, akkor komoly problémákkal szembesülünk.

Bóna a temető legrégebbi, a 10. századra keltezhető leletei közé sorolta a bronz kéttágú csüngős vereteket, fülesgombokat, sodrott nyakperceceket, huzal- és pántkarperecet, valamint egy nyílhegyet. Ezek reprezentálnák azt a köznépi réteget és annak anyagi kultúráját, mely Erdélyt már a 10. század elejétől benépesítette volna. A valós helyzet azonban egészen mást mutat. A Várfalván feltárt észak-déli irányú temetősáv sírjai közül legkorábbinak a sáv északi végén elhelyezkedő temetkezések tekinthetők (5–15., 40–45. sírok, ezek után ugyanis már a pénzmelékletes temetkezések sávja következik). E 17 sír közül 10 nem tartalmazott mellékletet (5, 6., 8-10., 12., 14., 40., 44., 45.). A maradék hét temetkezés közül a 7. (füles gomb) és a 11. sír (pántgyűrű, vaskés) leletei a 10-11. századon belül nem keltezhetők pontosabban, ezen időszak folyamatosan használt tárgytipusai közé tartoznak. A 13. sír dudoros és fejes gyűrűje, a 15. sír körte alakú hajkarikája és sodrott nyakpercece semmiképpen nem keltezhető a 10. század utolsó harmadánál korábbra.²⁷ Ugyanez a helyzet a 41-42. sírok ovális átmetszetű, ill. sodrást utánzó gyűrűivel. A velük együtt talált pödrött végű, ill. S-végű karikaékszerekről éppen Gáll E. mutatta ki, hogy azok Erdélyben a 11. század elejénél korábban nem adathatók.²⁸ A vastag rombusz

22 BÓNA 1986, 217 itt felcserélte az égtájakat, a temető korai fázisa valójában a feltárt sáv északi részén található, ld. ROSKA 1914, 127, 2. ábra.

23 BÓNA 1986, 217–218.

24 KOVÁCS 1997, 363–384.

25 M. NEPPER 2002, 128–296.

26 BÓNA 1986, 576: „Az erdélyi és a kelet-alföldi ún. „Bijelo Brdo I.” temetők vizsgálatában és keltezésében kiindulási alapként nem fogadható el a Szőke Béla, Kralovnánszky Alán és Kiss Attila által használt, részben Giesler által is átvett, illetve kidolgozott kronológia. A konkrét keltező anyagok híján vagy helyett hipotetikus hajkarika-tipológiára alapozott kronológiai rendszerek szerint a „köznépi” temetőket csak 960/970 táján nyitják. A Kárpát-medence azonban a 10. század első két harmadában sem volt lakatlan, illetve lakosaira nem csupán magyar lovassírok és szláv helynevek utalnak. A nemzedékeken át használt „köznépi” temetők fele vagy közel fele (Halimba, Majs, Szabolcs, Ellend I-II. stb.) 10. századi, és ma a számos kisebb temető és temetőrész mellett már 500 síros, csak a 10. században használt temetőt is ismerünk (Rácalmás-Göböljárás). Legkésőbb az államalapításig volt folyamatos temetkezés Mózs, Dunaújváros-Öreghegy, Nádudvar, Szob-Kiserdő és –Vendelin temetőiben. Erdély esetében tehát nem elméletekkel, hanem konkrét kronológiai adatokkal igyekeztem dolgozni.”

27 TETTAMANTI 1971, 219; SZŐKE-VÁNDOR 1987, 53–54, 67–76.

28 GÁLL 2007, 239–251.

átmetszetű, valamint a sodrást utánzó zárt állatfejes (Kovács 3b típus) karperecforma használata ugyancsak az ezredforduló idejétől adatható, egészen a 11. század végéig.²⁹ A Bóna által jellegzetes 10. századi magyar hagyatéknak értelmezett leletek közül tehát mindezeket nyugodtan kiiktathatjuk. Oda sorolhatnánk viszont a kiszélesedő, lekerekített végű pántkarperecet. E tárgyforma ezüstből készített változatai valóban a 10. század első kétharmadára keltezett temetői jellegzetes leletei közé tartoznak.³⁰ Mindez azonban nem mondható el a bronzból készített, pontkörös díszítésű példányokra (ezek közé tartozik a várfalvi 42. sír karperece is)! Ezt a változatot ugyanis a kutatás már régóta megbízhatóan besorolta a 10. század utolsó harmadára – 11. század első felére datálható leletek közé,³¹ amit esetünkben a kísérő leletek (S- ill. pödrött végű karikaékszer, állatfejes karperec) kétségbevonhatatlanná tesznek.³² A korai fázisba sorolt nyílhegy kérdéséről fentebb már szó esett, egyébként is sírhoz nem köthető szórvány lelettel állunk szemben. Végezetül maradna a régi színpompás viseletet idéző csüngőtágos veretsor. Ennek valóban ismertek 10. századi formai párhuzamai a Maros és a Körösök közéről az Alföldről. A gondosan összegyűjtött analógiák nyomán vetette fel Gáll E., hogy a várfalvi közösség tagjai valahonnan arról a környékről húzódhattak az ezredforduló táján az Aranyos mellé.³³ E tárgy típus használata azonban (pénzzel keltezett leletek alapján) kimutatható még a 11. század közepén is.³⁴ Várfalván a kopott, hosszú ideje használt ruhadíszeket tartalmazó 25. sír semmiképpen nem tartozhatott a temető korai, 10. századi csoportjába, ugyanis a közvetlenül mellette fekvő 22. sírban I. András (1046-1060), a 23. és 24. sírban pedig I. (Szent) István (1000-1038) királyok érméit találták. Az eddigieket összegezve kijelenthetjük: a várfalvi temető a feltárt temető rész leletei alapján a 10-11. század fordulóján nyitották, s mintegy száz évnyi használat után, a 11-12. század fordulóján hagyták fel.³⁵

A feltételezések szerint Dél-Erdély benépesítése nyugati irányból, az Alföldről történt, a Maros folyó völgyét követve.³⁶ A 10. századi lelőhelyek a Maros

középső folyása mentén sűrűsödnek, Kenyérmező és Torockó-hegyalja területén, éppen ott, ahol a bolgár megszállással kapcsolatba hozott Csombord-Maroskarna csoport emlékei is kimutathatók.³⁷ A Maros alföldi, alsó szakaszát kísérő sűrű 10-11. századi településtömb az Arad melletti Öthalom 11. századi temetőjénél megszakad, a Zarándi-hegység és az Erdőhát közé ékelődő szűk folyóvölgy nem kínált kedvező feltételeket a megtelepedéshez. Nyilván ezzel magyarázható, hogy a Maros völgyén felfelé haladva a medencévé szélesedő völgy torkolatánál, Déván találjuk az első dél-erdélyi honfoglalás kori temetőt. Déva-Mikro-15 lelőhelyen egy nagyobb temető hét sírját tárták fel, melyek közül az első négy fegyveres férfiakat rejtett (1., 2. sír: nyilak, 3. sír: nyilak, kétélű kard, lovas temetkezés trapéz alakú vállas kengyelekkel, 4. sír: balta). Kelet felé tovább haladva a Maros-völgyben Erdély egyetlen teljesen (?) feltárt, 71 síros, de napjainkig nagyrészt közöletlen 10. századi temetőjét találjuk Szászváros-Csehek dombja lelőhelyen. A szegényes leletanyagú sírok közül nyolc tartalmazta íjászfelszerelés elemeit (nyilcsúcsok, tegeztek, íjcsontok), s hat sírban lószerszámokat találtak. Utóbbiak zöme trapéz alakú vállas kengyelekből áll, s felbukkan két egytagú szájas zabla is. Figyelemre méltó, hogy a szerény ékszerek közt feltűnnek a gombos végű karperecek is. Ezt az ékszertípust megtaláljuk Maroskarna-B. temető 15 síros temetőrészletében is, más, a 10. század második felére keltezhető ékszerekkel (szőlőfürtös fülbevalók, huzal- és sodrott karperecek, spirálisfejű pántgyűrű) együtt. Lovas sír, lószerszám itt nem került elő, de négy férfit nyilakkal, egyet pedig szablyával indítottak túlvilági útjára. Sajnos a többi temetkezést szőlőültetés során feldúlták, így e fontos lelőhely alaposabb megismerésére sincs lehetőség. A közelben előkerült lelőhelyek tanúsága szerint (csakúgy, mint Szászváros esetében), a 9. század folyamán megtelepedett itt egy bolgár közösség is, mely helyén maradt a 10. század első felében, a magyar honfoglalást követően is.³⁸ Talán egy újabb magyar temető helyét jelzi egy feldúlt lovas sír, melynek sajnos egyetlen mellékletét sem mentették meg (Maroskarna-C). Mielőtt

29 SZABÓ 1980, 66; GIESLER 1981, 120; KOVÁCS 1994, 134–136.

30 RÉVÉSZ 1996, 90.

31 SZŐKE 1962, 95; az újabb leletek e kelteztést megerősítik: RÉVÉSZ 1996, 90., 322. j.

32 Pontoson ugyanilyen karperec került elő Gyulafehérvár-Brândușei utca temetőjének 137. sírjából S-végű hajkarika, fonott gyűrű és 2 db I. István (1000–1038) érme kíséretében: GÁLL 2013, 137, 62. tábla 6.

33 GÁLL 2013, 532.

34 BÁLINT 1991, 123–132; RÉVÉSZ 2008, 422–423. . Vö. még Tiszalúc-Sarkadpuszta 163. sír: biztosan 11. századi temetőből, Kovács 1986a, 221, 220: 2. kép.

35 Hasonló keltezéssel GÁLL 2013, 535.

36 BENKŐ 2001, 42-43; BÓNA 1989, 102–127; GÁLL 2013, 822. Román kutatók szerint a Maros-völgy nem tekinthető a magyarok elsődleges behatolási irányának a 10. század elejére keltezhető leletek hiánya miatt: HOREDŰT 1986, 84; PINTER 1994, 240, 34. jegyzet.

37 BÓNA 1989, 117-125; BÓNA 1996, 8–11.

38 ANGHÉL-CIUGUDEAN 1987, 179–196.

rátérnénk a gyulafehérvári temetőkre, röviden szólnunk kell még e települési tömb keleti szélének két lelőhelyéről, amelyek a Marosba ömlő Küküllő, ill. Aranyos torkolata között helyezkednek el. Magyarlapádon avar és magyar temető 11 sírjának leleteit tárták fel (és keverték össze) amatőr kutatók. A bronz kéttagú csüngős ingnyakveretek valamint a két sodrott nyakperccel arra utal, hogy legalább két temetkezés a 10-11. századra keltezhető. A temető további értékeléséhez hitelesítő ásatásra lenne szükség. Marosgombás kutatástörténeti szempontból is fontos lelőhely, ugyanis itt tárta fel 1895-ben Herepey Károly az első erdélyi honfoglalás kori sírokat. További két (többkevesebb szakszerűséggel végzett) ásatás eredményeként a temető 14, egy vagy két sorba rendeződő sírját bontották ki, de szinte bizonyos, hogy ismeretlen számú sír még a föld alatt rejtőzik. Lócsontokat, lószerszámokat nem találtak, de két nőt keleti eredetű ruhadíszekkel (ingnyak- és kaftánveretek, gyöngysor), legalább négy férfit pedig fegyverekkel temettek el. Figyelemre méltó, hogy utóbbiak között nyilak, balta, szablya és kétélű kard egyaránt előfordul. A sírokban itt is találunk import tárgyakat (gombos végű karperecek, egygömbös fülbevaló-pár).³⁹

A dél-erdélyi településtömb központja a korábbi feltevések szerint az antik Apulum (Gyulafehérvár) falai között szerveződött meg. A 10. század első kétharmadából erre vonatkozóan azonban csak rendkívül kevés és töredékes régészeti adattal rendelkezünk.⁴⁰ A Római Katolikus Katedrális környékéről származó állítólagos lovas sírokra utaló közlemények rendkívül zavarosak, főként úgy, hogy a leletanyagból mindössze egyetlen, gyöngyözött keretű bronz övveretet lehet felmutatni. Állítólag az Apor-palota környékén találtak egy szórvány fokos baltát, s ismert a város területéről egy bronz kardhüvely vég az ezredforduló tájáról.⁴¹ Felvetődött az is, hogy az Orange-Állomás lelőhelyen feltárt római kori sírok közé ékelődött, egyetlen edényt tartalmazó temetkezés egy kis 10. századi magyar temető hírnöke lenne, de jelenleg ez sem több bizonytalan adatról. Valamivel több adattal rendelkezünk Gyulafehérvár-Császár forrása temetőjéről, melynek eddig egy 129 síros részletét tárták fel, a becslések szerint ez a lelőhelynek mindössze 15-20%-át jelenti. Egy szablyás lovas sír mellett szőlőfürtös fülbevalók, fejes gyűrűk, sodrott nyakpercecek, rombusz alakú ingnyakdíszek és egy ereklyetartó mellkereszt keltezik ez eddig megmentett sírokat a 10. század második felére – 11. század elejére.

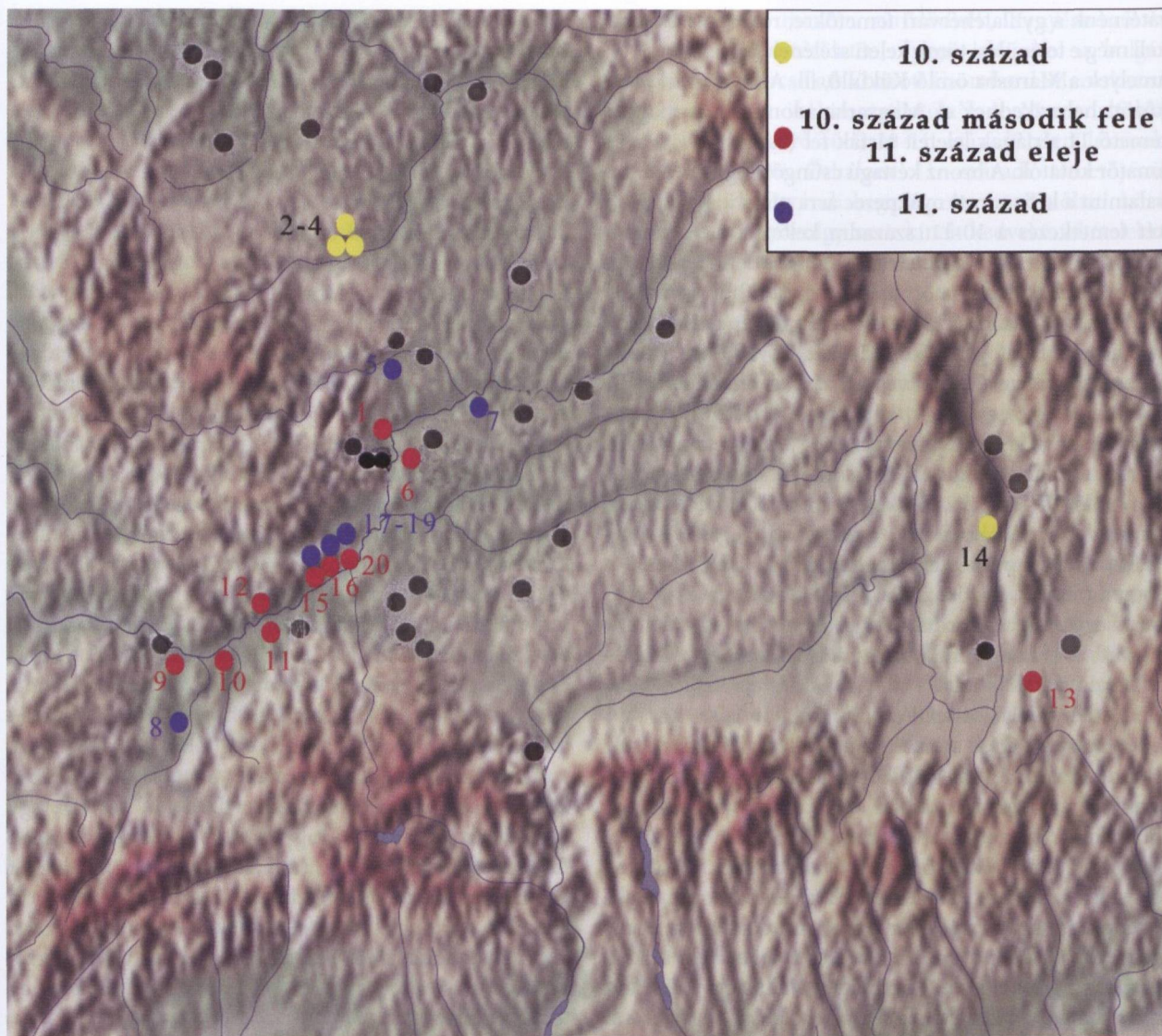
Nemcsak Gyulafehérvár vagy Erdély, de az egész Kárpát-medence egyik kulcsfontosságú temetője került elő Gyulafehérvár-Mentőállomás (Zalatnai út) lelőhelyen. A több részletben feltárt temető 1261 sírja eddig közöletlen, kisebb előzetes jelentésekből és kiállítási katalógusokból kell megpróbálnunk tájékozódni. Az kétségtelen, hogy először egy bolgár népesség kezdett el ott temetkezni még a 9. században, s e közösség megélte a 10. századot is. Egyelőre nem világos, hogy e korai, 78 síros temetőrészlet önálló lelőhely-e, avagy betagoledott a 10. század közepétől a 11. század pontosabban jelenleg meg nem határozható periódusáig keltezhető újabb temetőbe? Ez utóbbihoz legalább 9 lovas sír tartozott (zömében trapéz alakú, vállas kengyelekkel), 9 sírből ijcsontok, tegezmaradványok, nyílhegyek kerültek elő, három férfi mellé baltáját is oda helyezték. A női sírok korai rétegét szőlőfürtös és négygömbös, valamint alsó ívén huroksorral díszített fülbevalók jellemezték, viseletüket lunulák, áttört hajfonatokkorongok (Erdély egyedüli ilyen típusú leletei!), huzal és sodrott nyakpercecek, karperecek színesítették. Felmerült az is, hogy a közeli Vadászok utcájában talált 186 sír (S-végű hajkarikákkal, I. András és I. László pénzeivel) e temető egyik részlete lenne. Jelenleg tehát nem dönthető el, hogy három különálló lelőhelyről van-e szó (I.: a helyben talált népesség 9-10. századi temetője, II.: egy önálló temető a 10. század közepe -11. század eleje közti évtizedekből és III.: egy 11-12. századi temető), vagy az utóbbi két periódusban folyamatosan használták a temetőt, esetleg a harmadik variánsként már a 9. századtól a 12. század elejéig törés nélkül folytatódott a temetkezések sora, s az újonnan jöttek integrálták a helyben talált közösséget? Minderről azonban csak a leletek közzététele után tudhatunk meg további részleteket.

Hasonló szituációval számolhatunk a Brandusei utcában és környékén, 7 különböző telken feltárt összességében 229 síros temetőrészlet esetében is. A korai (9-10. századi) temetkezésekre a változatos (K-Ny, É-D, D-É) tájolás, az edénymelléklet és a kőpakolás jellemző. Ezt követik a nyitott és S-végű hajkarikákkal, sodrott gyűrűkkel, kar- és nyakpercecekkel valamint I. (Szt.) Istvántól Salamonig terjedő érmékkel eltemetett férfiak, nők és gyermekek. A leletanyagban másodlagosan felhasználva feltűnnek a 10. századi eredetű, steppei viselet elemei: nyakláncra fűzött övveretek S-végű hajkarikákkal, négyzet átmetszetű huzalkarpereccel együtt (129. sír), ill. kéttagú kaftánveret felső tagja Szt.

39 NAGY 1913, 268-275.

40 A gyulafehérvári lelőhelyekről összefoglalóan: BÓNA 1986, 219-220; BÓNA 1989, 124, 144-145; BÓNA 2001, 77, 86-90; GÁLL 2013, 114-206; CRUGUDEAN-DRAGOTĂ 2002; CIUGUDEAN-PINTER-RUSTOIU 2006. 41; Szőke 1962, 95; az újabb leletek e keltezését megerősítik: Révész 1996, 90., 322. j.

41 HEITEL 1995, 389-439; GÁLL 2013, 194-195, 196-199.



3. kép Erdély eddig felfedezett, régészeti elemzés nyomán hitelesnek tekinthető 10. és 11. századi soros temetői. 1: Marosgombás, 2: Kolozsvár-Zápolya u., 3: Kolozsvár-Szántó u., 4: Kolozsvár-Kalevala u., 5: Várfalva, 6: Magyarlapád, 7: Marosnagylak, 8: Vajdahunyad, 9: Déva, 10: Szászváros, 11: Maroskarna-B, 12: Maroskarna-C, 13: Eresztevény, 14: Csíkszögöd, 15: Gyulafehérvár-Császár forrása, 16: Gyulafehérvár-Mentőállomás, 17: Gyulafehérvár-Vadászok utcája, 18: Gyulafehérvár-Brândușei utca, 19: Gyulafehérvár-Poklisa, 20: Gyulafehérvár-Római katolikus katedrális.

István pénzének kíséretében (145. sír). Fegyvernek, lószerszámnak azonban nyoma sincs a mellékletek között. A töredékes adatokból még nem világos, hogy a 11. század elején újonnan jöttek a helyben talált népesség mellé, vagy azok helyére érkeztek-e? Az anyag közöletlen voltán kívül az is növeli a bizonytalanságot, hogy a becslések szerint a földben rejtőző legalább 1000 sírnak mindössze kb. 20%-át tárták fel.

Végül meg kell említenünk, hogy Gyulafehérvár-Poklisáról is ismerjük egy temető 17 síros részletét,

mely a leletanyag alapján (nyitott és S-végű hajkarikák, sodrott gyűrűk, csörgők, I. András érméi) a 11. századra keltezhető. Ugyanerre a periódusra tehető a dél-erdélyi temetőcsoport eddig ismert legkeletebbi tagja (Marosnagylak-Vízpompá, egy nagy temető 18 síros részlete I. István és I. András királyok érméivel).⁴² A Maros egyik déli mellékvölgyében egy nagyobb temető 57 sírját Roska M. tárta fel Vajdahunyadon.⁴³ A többi temetkezés szőlőtelepítés során részben elpusztult, részben még föld alatt nyugszik. A temető időhatárait az I. Istvántól

42 GÁLL 2013, 339.

43 ROSKA 1913, 166–225.

I. Lászlóig húzódó érmesorozat jelzi. Szerkezete hasonló lehetett a várfalvihoz, a legkorábbi sírokat ez esetben is gyűrű alakban fogták körbe a fiatalabb temetkezések. A jellegzetes 11. századi ékszertípusok mellett a keleti eredetű tárgyakat már csak egyetlen nyílcsúcs képviseli, a rítusok közül pedig egy trepanált koponya őrzi a régi gyógyító emberek keze nyomát.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a dél-erdélyi, a magyar fejedelmek, majd az első királyok telepítő tevékenységével kapcsolatba hozható temetői láncolata a Maros középső folyása mentén Dévától Marosnagylakig húzódik (3. kép). A mellékvölgyekben déli irányban Vajdahunyadig, észak felé pedig Várfalváig követhető e temetői sora. E kép semmiképpen nem tekinthető újdonságnak, hiszen a rendelkezésre álló töredékes adatok alapján lényegében ugyanezt állapíthatta meg Nagy G. és Roska M. 1913-ban, majd utóbbi negyedszázaddal később ismételtén.⁴⁴ Az újabb összefoglalások, Bóna I. és Gáll E. munkái az elmúlt hét évtized során ismertté vált újabb lelőhelyek feltüntetésével lényegében csak árnyalták, de alapvetően nem módosították mindezt.⁴⁵ Egyedül keleti irányban terjeszthetnénk ki a településterület határait, ehhez azonban csak rendkívül bizonytalan szórvány leletek állnak a rendelkezésünkre (Szelindek: 11. századi szórvány magyar érmék, Medgyes: szórvány bizánci érmék, Nagycserenye: szórvány kard, Maroscsapó: állítólagos szórvány zabla, Nyírmező: állítólagos 10-11. századi nyílcsúcs).⁴⁶

A rendelkezésünkre álló leletanyag értékelését rendkívüli módon megnehezíti az a tény, hogy a modern régészeti kutatások időszakában néhány rövid periódust leszámítva⁴⁷ az erdélyi 10-11. századi temetői feltárása és közzététele soha nem tartozott (s ma sem tartozik) a szakmai prioritások közé.⁴⁸ A korszak sírjai, temetői más korszakok ásatásainak „melléktermékeként” láttak napvilágot. Ennek következményeként (talán a szászvárosit leszámítva) egész Erdélyből nem ismerünk egyetlen teljesen feltárt temetőt sem, csak a lelőhelyek kisebb-nagyobb részleteit. Ez utóbbiak zöme nem megfelelően dokumentált, sírrajzok, fotók,

sírleírások, temetőterképek csak a legkritkább esetben készültek, s ha igen, többnyire azok is közöletlenek. Sok minden más mellett ez szinte lehetetlenné teszi pl. a temetkezési szokások beható vizsgálatát, amely pedig kulcsfontosságú lenne egy adott közösség eredetének meghatározása szempontjából. E mostoha körülmények jelentős mértékben behatárolják a rendelkezésünkre álló leletanyag forrásértékét. Ha ismeretlen számunkra egy temető megnyitásának és felhagyásának időszaka, (a szerkezetéről, belső periodizációjáról nem is beszélve!), akkor azt a lelőhelyet településtörténeti szempontból majdnem lehetetlen értékelni. Mindezt szükségesnek tartottam előrebocsátani ahhoz, hogy jelezzem: *Az alábbiakban nem Erdély korai (10-11. századi) településtörténetét kívánom megrajzolni, hanem azt a képet, amely a jelenleg rendelkezésre álló régészeti adatok alapján felvázolható. Mondanom sem kell, a kettő bizonyosan nem (pontosabban: ma még számunkra ismeretlen mértékben) fedi egymást.*

A Gyulafehérvár területén talált (Mentőállomás, Brandusei u.), valamint a Maros középső folyása mentén előkerült nagyszámú 9. században induló lelőhely (Csombord, Maroskarna –A, Szászváros stb.) arra utal, hogy a honfoglaló magyarok által a 10. században helyben talált népesség évtizedekkel túlélte a magyar honfoglalást. Nem tisztázott azonban ennek a népességnek az etnikai összetétele. Habár a morva enklávét feltételező ötlettel szemben (pl. Csombord esetében)⁴⁹ a kutatók zöme a népesség bolgár eredete mellett foglalt állást, az már koránt sem világos, hogy bolgár-török, vagy bolgár-szláv telepések megjelenésével kell-e számolnunk? Ezt igen fontos lenne tudnunk, mert pl. a nyelvészeti kutatások az ómagyar nyelv keresztény terminológiája kialakításában a bolgár-szláv nyelvnek igen fontos szerepet tulajdonítottak! Márpedig ha ez így volt, a két etnikum tömeges érintkezésére itt és ekkor kellett sor kerüljön – azért, mert mint később látni fogjuk, régészeti leletekkel a Kárpát-medence egyetlen más pontján sem igazolható a Maros-völgyihez hasonló létszámú bolgár lakosság jelenléte. A gyulafehérvári, maroskarnai lovas,

44 NAGY 1913, 268-275; ROSKA 1913, 189-190; ROSKA 1936, 3-12.

45 BÓNA 1986, 577. alatt ugyan megróttá a magyar kutatást amiért nem ismeri s így nem veszi figyelembe az 1913 utáni bő hét évtizedben ismertté vált lelőhelyeket, e szemrehányás azonban aligha jogos. Az általa említett, majd később Gáll E. által részletesen felgyűjtött és feldolgozott lelőhelyek tetemes része ugyanis hibásan felvett adat (ld. korábban 14. jegyzet!), vagy településtörténeti szempontból értékelhetetlen szórvány lelet. Dél-Erdély esetében ez utóbbiak közé sorolható véleményem szerint Borosbenedek (s-végű hajkarikák, pántkarperec), Csáklya (nyílhegy), Nagyerenye (kétélű kard), Hari (nyílhegy). Kellnek (edény, huzalkarperec, állatfejes karperec), Lámkerék (11. századi érmekincs), Vajasd (nyílhegy), Borberek (fejes gyűrű, sodrott nyakperec) – a vonatkozó adatokat ld. GÁLL 2013, Leleghelykatalógus.

46 GÁLL 2013, Leleghelykatalógus.

47 A kutatástörténet kitérő összefoglalása BÓNA 2001, 70-76.

48 Egy adott területen meghatározott korszak kutatására specializálódott szakember tevékenységének eredményét, ill. annak hiányát szemléltettem Heves megye tekintetében: RÉVÉSZ 2008, 391. Amit nem keresnek, az nem is kerül elő, vagy ha mégis, akkor nagy eséllyel nem kerül múzeumba. Dél-Erdélyben, Alsó-Fehér megye (Jud. Alba) területén tudomásom szerint soha egyetlen múzeumban nem dolgozott a magyar honfoglalás és államalapítás korának kutatására szakosodott magyar régész.

49 HEITEL 1995, 408; CIUGUDEAN-PINTER-RUSTOIU 2006, 71.

edénymellékletes sírok inkább a bolgár-török elem dominanciájára utalhatnak. Az viszont feltűnő, hogy ennek a bolgár enklávének (melynek feladata a kutatók szerint a környező só- és ércbányák kitermelését végző szláv lakosság felügyelete volt) a sírjaiból mindeddig egyetlen fegyver sem látott napvilágot!

Sajnos még kevesebbet tudunk Erdély kétségkívül jelentős számú szláv lakosságának 10-11. századi sorsáról és történetéről (Medgyes-csoport, Észak-Erdélyben és a Szilágyságban a Szilágynagyfalusi csoport). S végezetül az imént elmondottak fokozottan érvényesek a késő avarokra. Az ő szállásterületük a korai avar településterülethez képest a 8. századra amúgy is jelentős mértékben összehúzódott, lényegében az Aranyostól délre és a Nagy-Küküllőtől nyugatra elterülő Maros-mellék síkságaira korlátozódott. Az viszont kérdéses, hogy mi történt e népességgel a 9. században, s azt követően? A régebbi és az újabb ásatások (Aranyosgyéres, Aranyoslóna) leletei alapján úgy tűnik, a kései avarok leszármazottai megélhették a magyarok bejövételét.

A régészeti leletek arra utalnak, hogy 895 után az új hatalom kezdetben nem törekedett Erdély nagyobb léptékű benépesítésére. Legfeljebb kisebb létszámú közösségeket telepítettek ide a bolgár és szláv kolóniák ellenőrzésére, a 10. század első felében azokat is inkább Észak-Erdély területén, s csak szigetszerűen. (3. kép) Ezt jelzi a leletanyagában, összetételében, szerkezetében sok szállal a Felső-Tisza-vidéki temetőkhöz kapcsolódó kolozsvári temetőcsoport. A töredékes régészeti adatok alapján úgy tűnik, hogy Dél-Erdélybe, pontosabban a Maros középső szakasza mentére csak a 10. század közepétől telepedtek be az első magyar csoportok. A lelőhelyek elhelyezkedése arra utal, hogy az Aranyos-vidéki késő avar településtömböt kezdetben nem népesítették be a magyarok, Marosgombástól északabbra korai temetőket nem találunk. E térségben csak az ezredforduló idején bukkantak fel az új telepések (Várfalva). Hogy a magyarok katonai-politikai fennhatósága kiterjedt-e Dél-Erdélyre a 10. század első felében is, az adatok híján nem dönthető el. Az azonban bizonyos, hogy mai tudásunk alapján az ismert temetőrészletek egy jellegzetes, s főbb vonásaikban egységesnek tűnő lelethorizontot alkotnak (Gyulafehérvár-Császárr forrása, Gyulafehérvár-Mentőállomás, Marosgombás, Maroskarna, Magyarlapád, Déva, Szászváros).⁵⁰ A két szélső lelőhely alapján e temetőket a továbbiakban a

Déva-Marosgombás temetőhorizont megnevezéssel fogom illetni. E lelőhelyek nem keltezhetők közvetlenül a honfoglalás utáni évtizedekre, használatba vételük a 10. század középső harmadában, de annak is inkább a vége felé kezdődött, s az ezredforduló éveiben fejeződött be.⁵¹ A temetőekben nyugvók számát legfeljebb hozzávetőlegesen tudjuk megbecsülni, a szászvárosi és a magyarországi hasonló lelőhelyek alapján (Sárbogárd-Tringer-tanya, Letkés-Téglaégető) legfeljebb 70-100-130 sírosak lehettek. Megítélésem szerint e hét temetőrészlet minden ismert vonásában rendkívül közel áll egymáshoz. A magyarlapádi kétsíros kis temetőmaradvány kivételével mindenütt felbukkannak a fegyveresek: többnyire íjások (Szászváros), de Déván kétélű kard és balta, Marosgombáson szablya, kard és balta, Maroskarnán és Gyulafehérvár-Császárr forrása lelőhelyen megint csak szablya is volt egy-egy sírban.⁵² Ennél már jóval ritkábban kerülnek elő a részleges lovas temetkezésekre utaló lócsontok (Déva 3. sír, Maroskarna-C?, Gyulafehérvár-Császárr forrása?) vagy jelképes lovas temetkezésként csak a lószerszám elemei (Szászváros 6., 7., 18., 26., 41., 43., 48. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás ismeretlen számú sír). Keltezés szempontjából rendkívül figyelemre méltó, hogy a kengyelek zöme a 10. század közepétől fellépő trapéz alakú vállas kengyelek közé tartozik valamennyi lelőhelyen.

Egy regionális csoport tagjait nem csak az jellemzi, hogy a sírjai mit tartalmaznak, de az is, hogy mi hiányzik belőlük? Nos, a tárgyalt temetők férfi sírjaiból teljes mértékben hiányoznak a méltóságjelvények. Veretes övnek, veretes vagy lemezzel díszített tarsolynak, készenléti íjtegeznek, arany vagy ezüst szerelések szablyának nyoma sincs. Ez közvetett módon alátámasztja a 10. század második felére történt keltezés, mert hasonló tendenciát tapasztalhatunk a magyarországi leletek esetében is. A női viselet nemesfémekben ugyancsak szegényes volt. Hiányoznak a lemezes, s egy kivétellel (Gyulafehérvár-Mentőállomás) az öntött áttört hajfonatkorongok, a gömbsorc süngős fülbevalók, a rombusz alakú ingnyakdíszek, préselt vagy öntött nagyméretű kaftánveretek, kiszélesedő végű vagy pödrött végű pántkarperecek, hólyagos fejes gyűrűk, veretes csizmák. Teljességgel ismeretlenek egész Erdélyből a rozettás lószerszámveretek,⁵³ sőt a női sírokból még egyetlen lovas vagy akár csak lószerszámos temetkezést sem ismerünk! A nemesfémdíszes, keleti

50 Az Ópiski határában, az épülő autópálya nyomvonalában előkerült 86 síros 10-11. századi temetőrészletről nincsenek további információink: GÁLL 2013, 433.

51 GÁLL 2010, 7-16.

52 A fegyveres sírokról összefoglalóan ld. GÁLL 2007a, 395-474.

53 BÓNA 1986, 207. Borosbenedekről említ rozettás lószerszámos sírt. A leleteknek nincs nyomuk, feltehetőleg téves adattal állunk szemben: GÁLL 2013, 65.

típusú női viseletet mindössze a magyarlapádi és marosgombási két-két sír csüngőtágos vagy un. bagolyfej alakú ingnyakdíszei, négyzetes kaftánveretei képviselik. Az ékszerkészletet vékony sodratú nyak- és karperecek, huzalkarperecek, nyitott hajkarikák és a szinte mindenütt felbukkanó szőlőfürt alakú fülbevalók jellemzik.

Egész Erdélyben hiányoznak a sírokból a nyugateurópai, arab és bizánci pénzek. E jelenségre többféle magyarázat is lehetséges. Kézenfekvő arra gondolni, hogy e közösségek nem vettek részt a kalandozó hadjáratokban, s így azok zsákmányából sem részesültek. Ez elsősorban a kolozsvári közösséget érinthette. A nyugati érmék hiánya mellett feltűnő a sírokból a nyugati típusú tárgyak hiánya is (karoling-normann kengyelek, csatok, csüngők stb.) amelyek, ha nem is nagy számban, de a magyarországi sírokból fellelhetők a kalandozások emlékeként.⁵⁴ A jelek szerint kikerülték e térséget a muszlim kereskedő karavánok is. Fontos tanulságokat hordozhat a bizánci érmék hiánya. A kalandozások utolsó szakaszában (955-971), amikor már kizárólag déli irányban indultak hadjáratok, az erdélyi közösségek vagy még nem laktak a Maros középső folyása mentén (amennyiben ez így történt, akkor betelepedésük időpontjának meghatározásához ez fontos kronológiai támpont lenne), vagy ha már itt laktak, nem voltak érintettek a hadmozdulatokban. E jelenség minden esetre fokozott óvatosságra int bennünket abban a tekintetben is, hogy szórvány bizánci érméket vagy éremkincseket (Alsócsernáton, Csíkszépvíz, Medgyes) a magyarok erdélyi megtelepedésével kapcsolatba hozhatunk-e?⁵⁵

A fentieket összegezve egy olyan közösség temetőcsoportja bontakozik ki előttünk, amely a 10. század közepén vagy második felében nyitotta meg temetőit a Maros középső folyásvidékén, s feltehetőleg Szt. István uralmának első egy-két évtizede folyamán hagyta fel azok használatát. E temetőkben az átlagosnál több fegyveres férfi sír található, melyekben már feltűnnek a kétélű kardok is, lószerszámzatukat pedig a trapéz alakú vállas kengyelek jellemzik. A férfiak, s a nők túlnyomó többségének sírjaiból hiányzik a társadalmi reprezentáció minden kelléke, valamint annak nyoma is, hogy a kalandozó hadjáratokban érintettek lettek volna. Lényeges vonás, hogy e temetőkben még nem tűnnek fel a Kárpát-medencében az ezredforduló évtizedeiben

elterjedő új típusú ékszerek (S-végű vagy pödrott végű hajkarikák, fonott vagy rombusz átmetszetű nyak- és karperecek, állatfejes karperecek stb.), s hiányoznak a 11. századi Árpád-házi uralkodók pénzei is.

Sbefejezésül szeretném felhívni a figyelmet egy, általam fontosnak tartott jelenségre. A Déva-Marosgombás temetőcsoport sírjaiban, ha nem is tömegesen, de viszonylag nagy számban található olyan tárgytípusok, amelyek a 10-11. századi magyar hagyatékban idegennek számítanak, s amelyek a magyarországi temetőkben előfordulnak ugyan, de csak ritkán és kivételes esetben.⁵⁶ Az alábbiakban ezeket szeretném röviden áttekinteni.

Gyulafehérvár-Mentőállandóság egyik sírjában olyan hosszú, háromszög átmetszetű íjvégcsontokat találtak, amelyeket az íjvégek elülső, a cél felé néző oldalára szereltek fel.⁵⁷ Hasonló szerkezetű íjat mindeddig egyetlen honfoglalás kori temetőből ismerünk, Hódmezővásárhely-Nagysziget 63. sírjából.⁵⁸ A lószerszámok között feltűnnek az egytagú rúdzablák (Szászváros 6., 26. sír, Gyulafehérvár-Mentőállandóság 20/1981. sír és egy másik, csak említésből ismert példány). E tárgytípust korábban a besenyő hagyatékhoz sorolták,⁵⁹ etnikai megítélése azonban ma már árnyaltabb. Az kétségtelen, hogy a 10-11. századi magyar hagyatékban is felbukkan néhány példány (településen: Bajcs-Farkaspuszta, Edelény-Borsodi földvár, temetőben: Sárrétudvari-Hízóföld 24. sír, Óbesenyő-IX. Hunca Mare-halom),⁶⁰ de az mindenestre feltűnő, hogy az egész Kárpát-medencéből ismert 4 példány mellé újabb négy a Déva-Marosgombási temetőcsoportból kerül elő. E zablátípus nagyobb számban a Kárpátoktól keletre, valamint délre, az Al-Duna vidékén fordul elő.⁶¹

A további idegen eredetű tárgyak az ékszerek közé sorolhatók. Az egész temetőcsoport nemesfém díszítményekben leggazdagabb női sírja Marosgombás-Magurán látott napvilágot (10. sír). A kisméretű csüngőtágos veretekkel, rozettákkal, gyöngyökkel, pántkarpereccel felruházott-felékszerezett nő halántéka mellett egy-egy arany fóliával fedett felhúzott gömbös (más megnevezés szerint egygömbös) bronz függőt találtak. A ruhadíszek (valamint a szomszédos, 11. sír ruhadíszének) párhuzamait a Tiszántúlról gyűjtötte fel Gáll E.⁶², talán nem véletlen, hogy onnan származik a függő pár mindeddig egyetlen, honfoglalás kori

54 KOVÁCS 1996, 109–127.

55 Alsócsernáton: tpq 1042! KOVÁCS 2011, 171; Csíkszépvíz: VI. (Bölc) Leo, Uo. 164; MEDGYES: tpq 9767 : Uo. 166.

56 GÁLL 2007, 240–242.

57 CIUGUDEAN–PINTER–RUSTOIU 2006, 32, No. 70–71.

58 B. NAGY–RÉVÉSZ 1986, 123–134.

59 PLETNEVA 1958, 155; KIRPIČNIKOV 1973, 17–18.

60 PETKES 2006, 107–108.

61 IONIȚĂ 2005, 96–98; JOTOV 2004, 133–138.

62 GÁLL 2013, 326–327.

temetőből előkerült analógiája is, Örménykút – 52. topográfiai lelőhely 18. sírjából.⁶³ E bizonyosan bizánci eredetű ékszer széles körben elterjedt a Balkánon, de megjelent a késő avar hagyatékban is, sőt a marosgombási lelet legközelebbi formái párhuzamai éppen onnan mutathatók ki.⁶⁴ Bizánci-balkáni eredetű az alsó ívén huroksorral díszített fülbevaló is, mely Gyulafehérvár-Mentőállomás egyik sírjából látott napvilágot.⁶⁵ Több lelőhelyről ismertek a spirális fejű gyűrűk (Maroskarna-B 12. sír, Szászváros 2. sír, Gyulafehérvár-Brandusei u.), melyek skandináv-viking eredetűek, s a feltevések szerint Oroszország területéről kerültek a Kárpát-medencébe.⁶⁶

A Köttlach-kultúra utolsó fázisához köthetők a jellegzetes gombos végű karikaékszerek. A kultúra törzsterületén, a Keleti-Alpok vidékén azonban bizonyosan nem karperecként szerepel e tárgytypus, ugyanis az ottani népesség ékszerkészletében elhanyagolható szerepet játszottak a karperecek. A gombos végű, nagyméretű karikaékszereket bizonyára hajkarikaként vagy fejtető díszeként használták az említett térség lakói.⁶⁷ Tőlük vehették át a Kárpát-medence nyugati peremterületén élő, talán zömmel a 9. századi karoling peremkultúra népességének leszármazottai. Megnövelt méretben és új funkcióban, karperecként azonban (egyetlen dunántúli leletet kivéve) az erdélyi közösségek kezdték el használni e tárgytypust.⁶⁸ A Déva-Maroskarna temetőcsoport népessége már ebben a szerepben használta s talán hozta magával a 10. század második felében új lakóhelyére a gombos végű karpereceket (Marosgombás 2. sír, Maroskarna-B. 11. sír, Szászváros 11. sír: minden alkalommal az alkaron kerültek elő, így viseleti módjuk egyértelműen meghatározható).

Az idegen eredetű tárgyak viszonylag nagyszámú előfordulása a középső Maros-völgy 10. század végi temetőiben felveti azt a kérdést, hogy ezek miért és honnan kerültek utolsó tulajdonosaikhoz? Kézenfekvő lenne felbukkanásukat kereskedelmi forgalommal magyarázni, vagy arra hivatkozni, hogy a helyben talált

csoportoktól is átvehették azokat. Ez az indok a bizánci, balkáni eredetű ékszerek, valamint az Al-Duna vidékén gyakori rúdzablák esetében indokoltnak is tűnhet. Nem ad magyarázatot ugyanakkor a köttlachi eredetű ékszerek feltűnésére Erdélyben, s mint később látni fogjuk, a Partiumban és a Bánságban (Zilah). Ez utóbbiak ugyanis nem egyenletesen tűnnek fel a Kárpát-medencében, hanem egyes települési góciókban jelentkeznek (pl. Eger és Pétervására környéke, Majs, Halimba stb.). Ennek magyarázataként véleményem szerint megengedhető az a feltevés, mely szerint e tárgyakat a 10. század második felében lezajlott nagyarányú belső népmozgások, áttelepítések során eredeti lakóhelyükről kimozdított közösségek vitték magukkal új otthonaikba.

A már napvilágra került leletanyag közzétételére, s újabb jól dokumentált, teljességre törekvő ásatásokra lenne szükség annak eldöntéséhez, hogy a Déva-Marosgombási temetőhorizont népességét vajon nem egy ilyen áttelepített közösség alkotta-e? Hagyatékukban az idegen eredetű tárgyak feltűnése mellett a steppei elemek csekély száma, a csak nyomokban fellelhető keleties viselet talán erre utalhat. Ebbe az irányba mutathat a temetkezési szokásaik egyik eleme is: az, hogy lovas, lószerszámos temetkezést (éles ellentétben a magyarországi gyakorlattal!) csak a férfiak estében találunk, hasonlóan a késő avar korból ismert tendenciához. Mindent összevetve, nem tartom elképzelhetetlennek, hogy a lelethorizont népességének egy része olyan idegen eredetű elemekből áll, amelynek tagjai 895-900 után (feltehetőleg nyugat-dunántúli szállásaikon) magyar fennhatóság alá kerültek, külső megjelenésükben s bizonyos fokig temetkezési szokásaikban is idomultak új uraikhoz, de megtartották korábbi hiedelemvilágbeli és viseleti hagyományaik egy részét is. A tárgyalt temetőhorizont steppei jellegű elemeinek kitűnő párhuzamai viszont a Tiszántúlról ismertek, a Maros alsó folyása és a Körös vidékéről, utalva e népesség kapcsolatainak másik irányára. Mindezt azonban csak további kutatásokkal lehet alátámasztani vagy elvetni.

63 KOVÁCS-VADAY 2011, 587–637.

64 A vonatkozó irodalom részletes áttekintését ld. Kovács-Vaday 2011, 603–605; az avar kori példányokról Kiss 1983a, 100–111. A marosgombási leletre vonatkozóan a Kovács-Vaday szerzőpáros avar eredetet elutasító álláspontja mögött feltehetőleg a kései avar népesség (és műveltségi elemeinek) 9–10. századi tovább élésével nem számoló nézet húzódnak meg. A magam részéről ezt a lehetőséget nem zárnam ki kategorikusan.

65 Ezen ékszertípusról ld. GIESLER 1981, 127; MESTERHÁZY 1990, 105–107.

66 MESTERHÁZY 1993, 458.

67 A gombos végű hajkarikák lelőhelyeiről Kiss 1983, 172; a Köttlach-kultúra tárgytypusainak Kárpát-medencei lelőhelyeit felgyűjtötte és értékelte HORVÁTH 2012, 569–610. Ez úton is szeretném megköszönni Horváth Ciprián szívességét, mellyel lehetővé tette, hogy kéziratot munkáját felhasználjam.

68 A gombos végű karikaékszerek elterjedésének gócpontjai az alábbi területek: Ény-Dunántúl (Győr-Pósdomb, Mosonszentmiklós, Ikervár-Virág u., Halimba-Cseres), DK-Dunántúl (Majs-Udvari rétek, Mohács-Alsómező, Palotabozsok-Kirchegrund, Szárász-Szlavónia-dűlő, Ellend-Szilfa-dűlő). A Kárpát-medence más területein csak szórványosan jelentkezik (Vukovár, Eger-Vár, Székesegyház, Nádudvar-Mihályhalom, Zilah), s úgy tűnik, a Maros középső szakaszán sűrűsödnek ismét a lelőhelyek: Horváth 2012, 1. térkép. – Általánosságban azonban feltűnő, hogy a Köttlach-kultúra tárgyai Magyarországon mindenütt a korai püspökségek (Győr, Veszprém, Pécs, Eger) körzetében sűrűsödnek. E kérdésre a későbbiekben még visszatérek.

Az alföldi és az erdélyi leletanyag között fennálló jelentős különbségeket érzékelté Bóna I. is. Ennek magyarázataként azonban a fentiekől gyökeresen eltérő véleményt fogalmazott meg: „*Határozottan különbözik viszont az alföldi régészeti tömbtől a két kolozsvári temető, a maroskarnai temető s részben a marosgombási temető is, de haloványan érzékelhető a dobokai és kolozsmonostori telep- és sírleletek bizonyos eltérő jellege is. Ezek népe nem származhat az alföldi magyar tömbből, hanem a Keleti-Kárpátok szorosain át részben délről a Vöröstoronyiszoroson át ... közvetlenül Etelközből költözött Erdélybe. Ugyanott található ezek a temetők és telepek, ahol a valamennyi magyar nyelvjárástól különböző erdélyi – ennek aligha lehet más magyarázata, mint a IX. század végi ősfoglalás.*”⁶⁹ Sajnos annak részletes kifejtésére nem kerített sort, hogy a maroskarnai és marosgombási temetőket miért kellene környezetükből kiszakítva a kolozsváriakkal együtt kezelni, pontosan melyek azok a sajátosságok, amelyek az (egyébként jelenleg még ismeretlen) etelközi leletekkel rokonítanak azokat? Mint fentebb láttuk, a temetőket mai ismereteink szerint nem lehet a 9. század végére – 10. század első felére keltezni. Doboka és Kolozsmonostor említése ebben az összefüggésben régészeti szempontból értelmezhetetlen: A két ispánsági központ keresztény népességének 11. századi (s nem is annak elejéről való!)⁷⁰ temetőit egyszerűen nem lehet 9. század végi etelközi ősfoglalók hagyatékának tekinteni. A megérzések és sejtetések a szabatos érvelést és bizonyítást ez esetben sem helyettesíthetik.

Maradékaltanul egyet kell értenünk viszont abban Bóna Istvánnal, hogy e gyér számú 10. századi magyar közösségek akkor sem lehettek volna a későbbi néptömegek alapjai, ha a temetők száma a jelenleginek akár a tízszerese lenne.⁷¹ Megjegyzem: az eddig ismert régészeti leletek alapján az én szemem előtt mindeddig még nem bontakoztak ki annak a karakterisztikus hatalmi bázisnak a nyomai sem, amelyeknek a gyulák 10. századi erdélyi központját kellene reprezentálniuk. Azét a központét amely – legalábbis a történeti hipotézisek szerint – 953 után a bizánci keresztény térítés talpköve lett volna, Hierotheosnak, „Turkia püspökének” a tevékenysége nyomán. Ehhez képest feltűnő, hogy

éppen e térség 10. századi temetőiből szinte teljesen hiányzik minden Bizánc felé mutató tárgyi hagyaték és kereszténységre utaló nyom. E kérdésekben a nagy gyulafehérvári temetők közzététele után bizonyosan tisztábban fogunk látni.⁷²

Az alapvető változások (csakúgy, mint a Kárpát-medence más területein) a 10-11. század fordulóján zajlottak le: Akkortól tűnnek fel egyre nagyobb számban a köznépi falvak szegényesebb mellékletű sírjai is. Határozottan szeretném leszögezni: a vajdahunyadi, várfalvi temetők kezdeti periódusai mai ismereteink szerint nem keltezhetők az ezredforduló éveinél korábbra. „Várfalvi típusú” temetők nem léteznek, s nem fémjelezhetik Erdély 10. századi (a kolozsvári katonai kísérettel, vagy akár később a Déva-Marosgombás temetőhorizonttal egykorú) magyar köznépeinek a hagyatékát.⁷³ E lelőhelyek egy új telepítési hullám emlékei, s már szinte semmiben nem különböznek a 11. századi Magyar Királyság más területein feltárt temetőktől. Egyes közösségek néhol a 11. század végéig megőrizték etnikai különállásukat (Vajdahunyad, Várfalva),⁷⁴ másutt viszont az újonnan jöttek feltehetőleg közös szállásokat és temetőket használtak a helyben találtakkal (Gyulafehérvár-Brandusei u., Gyulafehérvár-Mentőállomás).⁷⁵ Ez utóbbi nagy sírszámú temetők mellett a város területének más, az ezredforduló táján nyitott temetői (Vadászok utcája, Poklisa) most már egyértelműen jelzik azt, hogy a térség központjává Gyulafehérvár vált. A magyarok által betelepített Középső-Maros-vidéki terület bővülését mutatja, hogy déli (Vajdahunyad), keleti (Marosnagylak) és északi irányban (Várfalva) egyaránt megjelentek az újonnan érkezett közösségek szállásait jelző temetők. A kereszténység felvétele, az egységesülő anyagi és szellemi kultúra a 11. század végére már eltűnteti az etnikai eltérésekre utaló régészeti jellegzetességeket. Hasonló folyamatot figyelhetünk meg Észak-Erdélyben is. A 11. század folyamán épültek ki az új megyerendszer központjaiként a kolozsmonostori, dobokai, ó-tordavári föld-favarak, s ekkor nyitották azok közelében vagy területén a szolgáltató népi temetőket is, mint pl. Kolozsmonostoron, Kolozsvár-Fő téren, Dobokán stb.⁷⁶

69 BÓNA 2001, 82–83; a nyelvészeti, zenetörténeti előzményekre ld. BÓNA 1989, 156–157.

70 GÁLL-GERGELY 2009, GÁLL 2011, 50–55.

71 BÓNA 1996, 10.

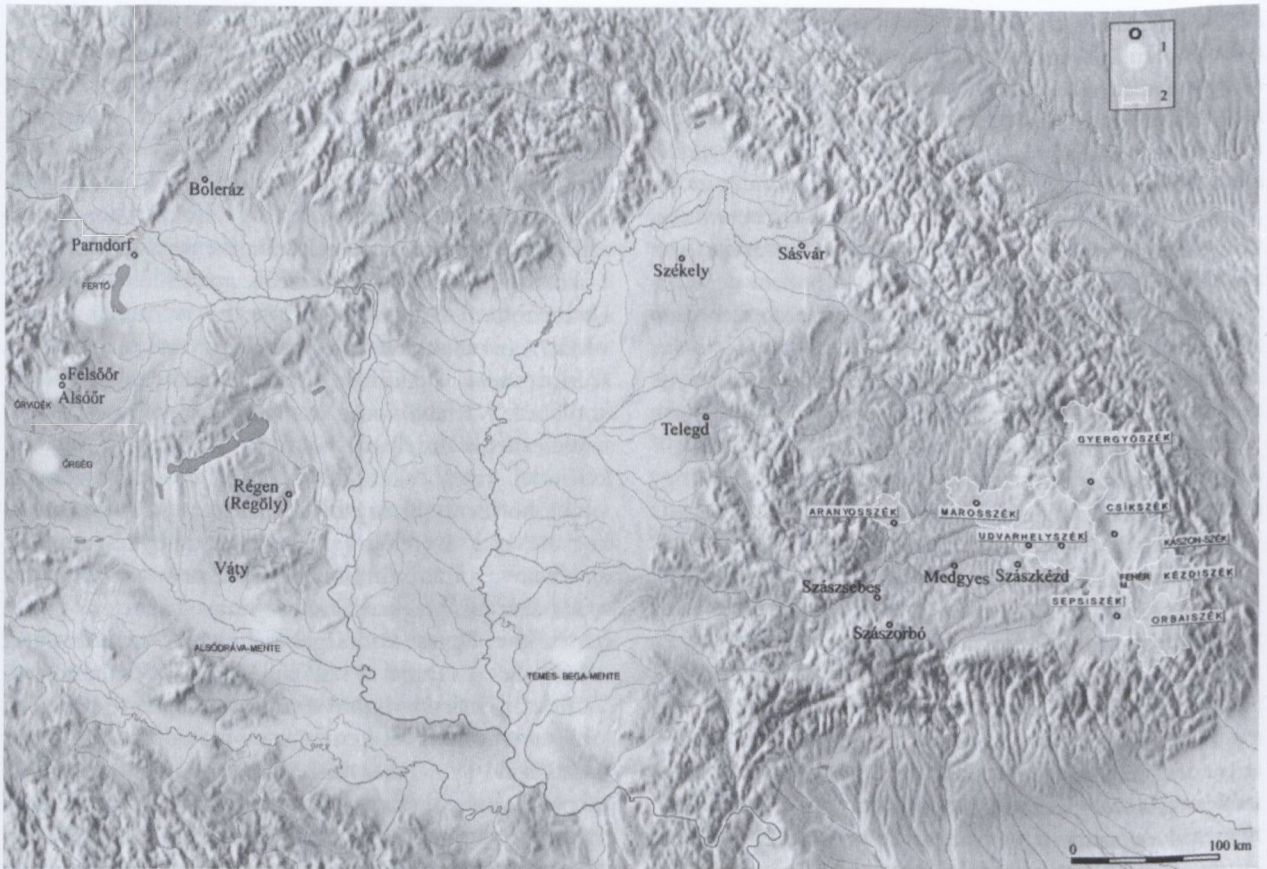
72 Meg kell jegyeznünk, hogy Kristó Gy. szerint a gyulák az Alföldről csak 970–997 között kerültek Észak-Erdélybe, törzsi államuk pedig Doboka megye területe volt. Az erdélyi püspökség központját Dobokán sejtí, s onnan csak Szt László (1077–1095) király uralma idején került át Gyulafehérvárra: KRISTÓ 2002, 87–92; 110.

73 BÓNA 1986, 203, 217.

74 BÓNA 1996, 10–11.

75 CIUGUDEAN-DRAGOTĂ 2002, 3–21; GÁLL 2010, 15.

76 Nagy vonalakban hasonló, bár kissé talán túlbonyolított képet vázolt fel GÁLL 2010, 3–43. A jeles Szerző e munkájában véleményem szerint erősen eltúlozta a szablysírok szerepét és társadalmi jelentőségét. Eljárása abból a szempontból persze érthető, hogy ha eltekintünk a szablysírtól, akkor a dél-erdélyi férfisírokban egyszerűen nem marad semmi attribútum, amely megkülönböztetné azokat kortársaiktól.



4. kép Középkori székelyek a Kárpát-medencében. Tervezte: Benkő Elek, készítette: Ősi Sándor.
(Benkő 2010, 232, 5. ábra nyomán)

A 10-11. századi magyar leletanyag külön csoportját alkotják a későbbi Székelyföld területén talált szórványos leletek. Bóna szerint ezek legkorábbi rétege a 930-as éveknél korábbra keltezhető, inkább határbiztosító közösségek emlékei lehetnek, semmint a térség tömeges betelepítésének bizonyítékai.⁷⁷ E határvédő elemeket a 10. század első harmada után visszavonták, így Délkelet-Erdély sűrűbb benépesítésére és gazdasági hasznosítására csak a 11-12. században került sor. Alapos anyaggyűjtése révén hasonló következtetésekre jutott Gáll Erwin is, aki a leletek egy részét (Csíkszépvíz, Csíkzsögöd) a 10. század első felére keltezte, míg a továbbiakat (Sepsiszentgyörgy, Eresztevény, Alsócsernáton) inkább a 10. század 2. feléből vagy még későbből származtatta.⁷⁸ Kitűnő kollegáimmal ellentétben nekem az a véleményem, hogy a rendelkezésünkre álló leletanyagot - félretéve az érzelmi szempontokat – a forráskritika sokkal szigorúbb szabályai szerint kell megítélni. Már csak azért is, mert ellenkező esetben magunk is aligha várhatnánk el más

oldalról e kérdés objektív megközelítését.

Háromszék területéről eddig mindössze hat olyan lelőhellyel rendelkezünk, amelyet valamiképpen kapcsolatba hoztak a 10. századi magyarsággal. Sajnálatos módon azonban a legtöbbjük teljesen alkalmatlan arra, hogy e területen a korai magyar jelenlét igazolja. Ide sorolható elsőként a bizánci éremkincs (Alsócsernáton) ill. szórvány éremlelet (Csíkszépvíz, VI. Leo bizánci császár átlukasztott, szórvány érméje), amelyeknek a magyarsággal való kapcsolatát semmi nem támasztja alá.⁷⁹ A forráskritika szabályai szerint törölnünk kell a listáról a csíkszentgyörgyi szórvány, ismeretlen korú, ráadásul elveszett zablát is. Fenntartásokkal kell kezelnünk a csíkzsögödi, homokbányászás során talált körte alakú kengyelt és csikózablát is. Formailag hasonlóképpen kétségtelenül szép számban kerültek elő a 10. századi magyar sírokból is – meg máshonnan is, a dunai bolgár szállásterülettől az eurázsiai steppéig mindenhol.⁸⁰ E tárgyakkal egészen egyszerűen nincs etnikumjelző

77 BÓNA 1989, 122–123.

78 GÁLL 2013, 37–39, 89–90, 100–101, 442–443.

79 GÁLL 2013, 37–39, 89–90.

szerepe. Még rosszabb a helyzet a Sepsiszentgyörgy-Eprestemén, homokbányászás közben kiforgatott állítólagos lovas sírral: az onnan megmentett lándzsa és más vasdarabok elvesztek, a kard viszont egyértelműen bizánci fegyver.⁸¹ Erős fantáziával bele lehet ugyan látni mindebbe a határvédő magyar lovas harcost⁸², szerencsésebb lenne azonban mégis az objektivitás talaján maradni. Egyedül az Eresztvény-Zádogostetön feldúlt sírból származó trapéz alakú vállas kengyel az a tárgytypus, amelynek a 10. század 2. felére – 11. század első felére keltezhető párhuzamai mindeddig kizárólag magyar sírokból láttak napvilágot, sem a dunai bolgár, sem a keleti steppei anyagból hasonlóak nem ismertek.⁸³ E tárgy előkerülése és használatának időrendje egyébként önmagában is idejélműlttá teszi Bóna fent ismertetett koncepcióját, mely szerint a Háromszék területén talált magyar sírok mind a 10. sz. első harmadának határhozeit rejtenék, majd az őrláncolat visszavonása után a terület bő egy évszázadig magyarok által lakatlan marad.

Sajnos ennyi és nem több a Székelyföld 10. századi magyar leletanyaga. Bóna I. viszont további lelőhelyeket is említ.⁸⁴ Ezek közül azonban Réty-Teleken nincsen 10. századi temető, onnan egy 13. századi harci kés ismert. A Kézdivásárhelyen emlegetett lovas sír leletei között valóban volt zablá, edények is, de a 6–7. századból, szabályát viszont egyáltalán nem találtak, csak egy „Kurzschwert”-et. (Az adatokat Gáll Erwin szívességéből ismerem.) Köpec-Kőcsuk lovas sírjának hitelességét nem hogy alátámasztaná az onnan előkerült patkó, melynek „párját a faragott csontlemezzel díszített nyeregkápás soltszentimrei sírból ismerjük,” hanem kizárja a korszak leletei közül. Patkó ugyanis mindeddig egyetlen 10–11. századi Kárpát-medencei lovas sírból nem került elő! Természetesen Soltszentimréről sem, ahol a Blaskovich-kúria kertjében a 19–20. század fordulóján több alkalommal is kerültek elő régiségek (az említettek kivül rozettás lószerszámveret, csikózablá, körte alakú kengyelpár, de pl. egy ásóvasalás is!) A nyilvánvalóan több korszakból származó, összekeveredett régiségeket a tulajdonos csak több évtized elteltével, 1935-ben adta át a Magyar Nemzeti Múzeumnak, hitelesítő ásatás azonban a helyszínen azóta sem történt.⁸⁵ A legenda- és leletképződés leglátványosabb példáját azonban a Székelyderzs-Új utcai állítólagos lovas sír szolgáltatja. Erdemes szó szerint idézni Benkő E. ide vonatkozó

sorait: „Több lelőhelyet törölni kell a kora-Árpád-kori emlékek sorából. Ezek közül első helyre kívánkozik a Székelykeresztúrtól 16 km-re DK-re fekvő Székelyderzs, ahonnan Ferenczi Sándor közlése nyomán vált ismerté egy részleges lovas temetkezés lókoponyával és lócsontokkal. 1980-ban Székelyderzsen Kiss Tihamér ny. ref. lelkész - a lelet felfedezője - újra elmesélte a lelőköörülményeket, melyek során a „lovas sír” hitelessége igen kétségessé vált. A lelőhely egy, az újkorban temetőnek használt suvadásos domb (Szék-hegy) oldalában Kiss Tihamér kertjében, a falu belterületének É-i peremén került elő pinceásás alkalmával. A honfoglalás kori temetkezés számára legalábbis szokatlan helyen, a pince gödrének különböző pontjain találtak rá - Kiss Tihamér szerint - azokra az emberi és állati csontokra, rozsdás vastárgyra, és az emberi csontoktól távolabb fekvő, középkori jellegű őrlőkő-párra, melyekből Ferenczi Sándor helyszínelés nélkül, az ott dolgozók elbeszélése alapján lovas sírt rekonstruált, mégpedig úgy, hogy a meg nem őrzött és csak elmondásból ismert vastárgyat kengyelnek határozta és rajzoltatta (!) meg. A megtaláló egyébként 1980-ban nem emlékezett lócsontokra, csak bizonytalan jellegű állatcsontokra, lókoponyáról pedig egyáltalán nem tudott.”⁸⁶

Erre a sovány adatbázisra nem hogy folyamatosan tovább élő székely/magyar népességet nem lehet ráépíteni, de még gyepűörző közösségek laza láncolatát sem. Meg kell említenünk, hogy Kristó Gy. a fenti leletekről szólva vitatta mind azok keltezhetőségét, mind pedig etnikai (magyar) besorolását, azon az alapon, hogy „...a 10. századi magyar nomádállamnak külön csatlakozott katonai segédnépi szervezete volt”, amely alatt a kavarak értendők. „Mivel a jelzett időben a határvédelem központja még jóval nyugatabbra húzódott (pl. Biharban), így az Eresztvényben, Kézdivásárhelyen stb. nyomot hagyott harcias elemek felderítők, nagyon jelentős mértékben előretolt határhoz lehetek, etnikai hovatartozásukat illetően pedig az egységes kavár határvédő szervezetbe tartozó vagy onnan kivált csoportok (kálizok, alánok, székelyek) tagjainak tekinthetők. Lehet, hogy a keleti határvédelemben érdekelt székely csoportok (roppant kisszámú népességről lehet csak szó!) már a 10-11. században eljutottak a Háromszéki-medencébe, anélkül, hogy ott ekkor még szilárdan megtelepedtek volna.”⁸⁷ A kutatás jelen állapota szerint tényként kell elfogadnunk, hogy az említett lelőhelyektől nyugati irányban több

80 GÁLL 2013, 90.

81 GÁLL 2013, 442–443.

82 BÓNA 1989, 122–123; BÓNA 1996, 10.

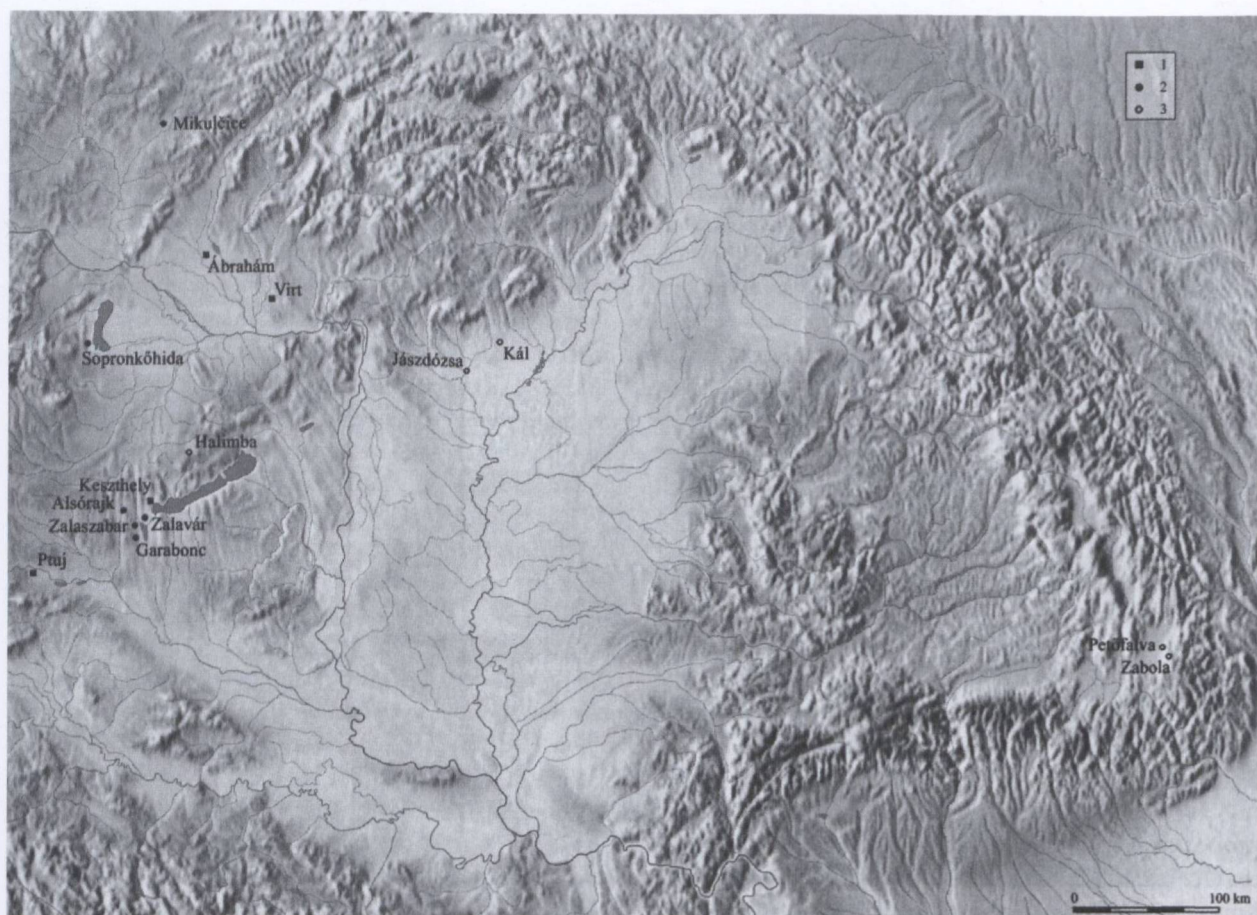
83 KOVÁCS 1986, 195–225.

84 BÓNA 1986, 205.

85 KATALÓGUS 1996, 351.

86 BENKŐ 1992, 22.

87 KRISTÓ 1996, 91–92.



5. kép A petőfalvi és a zabolai temető (12. század) embertani anyagának legközelebbi párhuzamai. Fóthi Erzsébet adatai alapján tervezte: Benkő Elek, készítette: Ósi Sándor (Benkő 2010, 231., 4. ábra nyomán)

mint 100 km-re egy leletmentes sáv van, s csak azt követően kezdenek feltűnedezni a 11. századi szórvány leletek, mint arra korábban már utaltam. A legközelebbi biztos lelőhely a marosnagyfalu 11. századi temető! A Székelyföld benépesülésének kérdését tehát más irányból kell megközelítenünk.

Mielőtt azonban ennek tárgyalásába kezdenénk, érdemes ismét visszakanyarodnunk a nyelvészeti kutatások eredményeihez, melyek a korai magyar és a székely nyelvi rétegeket határozottan elkülönítik egymástól. Benkő L. szerint a nyelvjárásilag erősen tagolt Székelyföld három fő nyelvjárástípusra válik szét: 1. A marosszéki székelység, amely az Őrség-Őrvidék mellett Pozsony környéki magyar szórványokkal mutat rokonságot. 2. A telegdi székelyek a Baranya-Valkói magyar nyelvi részlegekkel, a 3. sepsi-orbai-csiki-kézdi székelyek megint az Őrséggel-Őrvidékkel állanak nyelvjárástörténeti és névtörténeti alapon világosan kimutatható kapcsolatban. Mindez egyértelműen utal

a különböző székely csoportok Kárpát-medencén belüli származási helyére.⁸⁸ (4. kép)

A történész Kristó Gyula szerint az eredetileg török nyelvű, még a 9. században a csatlakozott segédnépek közé besorolt székelyek elsősorban a magyar állam nyugati-délnyugati határvidékein teljesítettek őrszolgálatot legalább a 10. század második felétől. A 11. században már nyelvileg teljesen elmagyarosodtak, de megőrizték szervezeti különállásukat. Szabadságjogaikat féltve, a 11. század második felétől, 12. század elejétől indult meg tömeges keletre vándorlásuk.⁸⁹ A nyelvészet és a történelemtudomány legújabb eredményei tehát ezen a ponton összhangba kerültek, s a székelyek tekintélyes részének Kárpát-medencén belüli korai szálláshelyeként Ny-DNy-Magyarországot jelölik meg. Benkő Loránd meggyőző érvekkel támasztotta alá, hogy a székelység tekintélyes részének első erdélyi szállásterülete a Királyföldön volt, többek között a székek nevét adó Sebes, Kézdi és Orbó folyók völgyében. Itteni lakóhelyeiket a

88 BENKŐ 1991, 58–60.

89 KRISTÓ 2002, 173–184.

szászoknak II. Géza király által a Királyföldre történő betelepítése miatt kellett elhagyniuk a 12-13. században, ekkor költöztek Háromszék területére, s a székek nevein kívül magukkal vitték a Dél-Erdélyi magyar nyelvi környezetben átvett nyelvjárási sajátosságait is.⁹⁰

Ezen a ponton kapcsolódik be ismét a régészet a székelység Háromszékbe telepítése kérdésének taglalásába. E térség két kulcsfontosságú lelőhelye a Zabolán és Petőfalván Székely Zoltán által feltárt két temető.⁹¹ Pontos keltezésük, a bennük nyugvók etnikumának és társadalmi szerepének megítélése élénk vitákat váltott ki.⁹² Székely Z. szerint a temetőkbe 30-40 családból álló közösség temetkezett mintegy 70-80 évig, II. Géza (1141–1162) király korától III. Béla (1173–1196) király idejéig. Etnikumukat tekintve magyarok voltak, feladatuk pedig a határ őrzése volt. A 12. század végétől e közösségek utódai a Kárpátok külső lejtőire telepedtek ki, helyüket pedig a Fehér megye nyugati részéből Háromszékbe költöző sebesi, kézdi és orbói székelyek vették át.⁹³

Bóna I. felfigyelt arra, hogy a Királyföldön, a szászok által a 12. század második felében, 13. században épített templomok alatt 11-12. századi templomok és temetők vannak. Ez utóbbiak népességét Bóna magyarnak, pontosabban székelynek tartotta, akik a 11-12. század fordulóján költöztek ide.⁹⁴ Templomaikat, temetőiket mintegy 50-150 évig használhatták,⁹⁵ majd a meginduló szász beköltözés miatt keletebbre húzódtak, Háromszék területére. Ottani hagyatékuk lenne a zabolai és petőfalvi temető,⁹⁶ melyek a korábbi soros temetők legkésőbbi tagjai lennének.

Bóna elképzeléseivel Kristó Gy. szállt vitába. Feltehetőleg joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy a szászok betelepítése hosszú, a 12. század közepétől több évtizedig elhúzódó folyamat volt, s eleinte későbbi lakóterületüknek csak a déli részét szállták meg. Semmi sem indokolja tehát, hogy az onnan nyugatra és északra lakó sebesi, kézdi és orbói székelyek már ekkor keletebbre

költözzenek. Erre az Andreanum szerint is csak valamikor 1224 után kerülhetett sor. Ennek következtében a zabolai és petőfalvi temetők népessége sem lehet székely, hanem inkább egy szláv alaplakosságra rátelepedett kevert etnikum hagyatéka.⁹⁷ Kristó később továbbfejlesztette a kérdéskörre vonatkozó hipotézisét.⁹⁸ E szerint a későbbi háromszéki székelyek ősei a 12. század második felében telepedtek volna a szászok által lazán megszállt terület északi peremére az Őrségből és az Őrvidékről, sőt a Csík víznevet egyenesen az Alpok-aljáról vitték magukkal Erdélybe. Később a szász terjeszkedés miatt telepítette át őket innen II. András (1205-1235) király Háromszékbe.

A két vitatott megítélésű temetőt legutóbb egy kutatási program vezetőjeként Benkő Elek elemezte rendkívül alaposan, beleértve az embertani vizsgálatokat is.⁹⁹ Ez utóbbiak meglepő eredményre vezettek: kiderült, hogy a zabolai és petőfalvi népesség legközelebbi rokonai részint a 9. századi karoling peremkultúra vegyes lakosságú népességében (Garabonc I., Alsórajk-Határi tábla, Zalaszabar-Borjúállás sziget, Sopronkőhida), részben morva (Mikulčice I., IV.), részben késő avar (Dunaradvány, Keszthely-Városi temető, Vörs-Papkert B.), részben honfoglalás kori (Kál-Legelő), részben pedig 11-13. századi (Zalavár-Kápolna, Jászdózsa-Kápolnahalom) közösségekben keresendők. (5. kép) Benkő E. szerint ebből az alábbi három következtetés vonható le: 1. A zabolai és petőfalvi népességnek nincsenek törökös vonásai. 2. Ebből következően nem támogatható a magyarsághoz a 9. században csatlakozott török eredetű székelység teóriája. 3. E két temető népessége nem erdélyi őslakos, hanem Ny-Magyarországról ide telepített székely.¹⁰⁰

Ez az a pont, ahol a székely-kérdés kutatója egy alapvető módszertani problémával, sőt bátran mondhatjuk: hiányossággal szembesül. Mint láttuk, a nyelvészeti, történeti, s immár a régészeti és embertani kutatások is, a székelység legalábbis egy jelentős részének korábbi Kárpát-medencén belüli lakóhelyeként Nyugat-

90 BENKŐ 2001, 48–50.

91 SZÉKELY 1990, 87–110; SZÉKELY 1994, 277–305.

92 A két temetőben talált anonim denárok keltezéséről ill. keltező értékéről, valamint a zabolai és petőfalvi közösségek paleodemográfiai vizsgálatáról: KOVÁCS 1997a, 294–309.

93 SZÉKELY 1994, 288–290.

94 BÓNA 1989, 156. elfogadta a nyelvészeti kutatások azon megállapítását, mely szerint „Az új határőrszervezet tehát különböző 'őrségek' keletre telepítésével keletkezett a 11–12. század folyamán.” Háromszék népessége pedig nyelvjárási sajátosságai alapján a nyugat-magyarországi Őrséggel mutat szoros kapcsolatot.

95 E korai templomok és a körülöttük fekvő temetők értékeléséről a legújabb lelet alapján: BENKŐ 2010, 223–226; Bóna hipotézisét a földvári, homoróddaróci és százféhegyházi korai templomok sírjaiban talált pénzek korai (II. Géza előtti) voltáról nem látta igazolhatónak Kovács L. Az említett lelőhelyeken lényegében a zabolai és petőfalvi temetőkben találtakkal egykorú anonim denárok kerültek elő: KOVÁCS 1997a, 299–300.

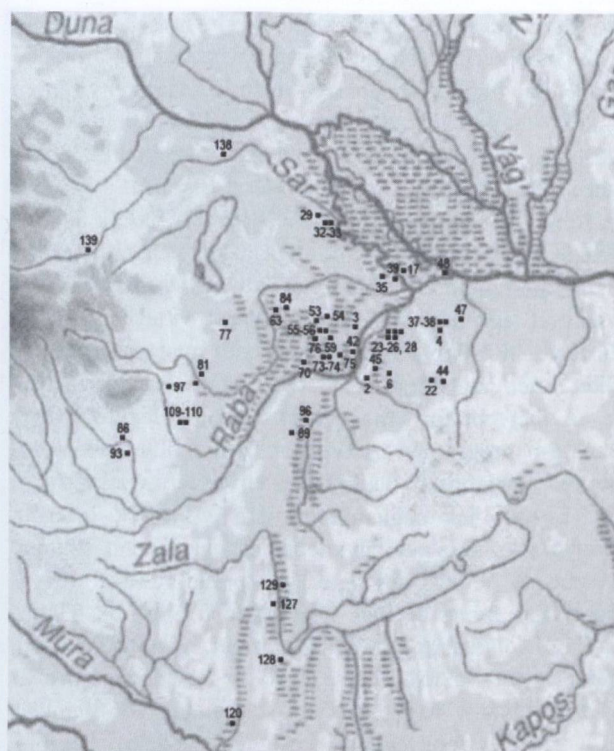
96 BÓNA 1989, 153–154; BÓNA 1991, 1530–1531.

97 KRISTÓ 1996, 93–107.

98 KRISTÓ 2002, 173–189.

99 BENKŐ 1998, 50–65; BENKŐ 2010, 221–254

100 BENKŐ 2010, 231–232.



6. kép 1. Nyugat-Magyarország és az Alpok-alja 10. századi temetői és sírleletei
 2. Nyugat-Magyarország és az Alpok-alja 11. századi temetői és sírleletei.
 Tervezte: Horváth Ciprián. (Horváth 2012, 72., 74. kép nyomán)

Délnyugat-Magyarországot jelölték meg, kiemelten az Őrséget és az Órvidéket. Elmaradt azonban annak az alapvető kérdésnek a vizsgálata, hogy a megnevezett térségben a jelzett időben létezett-e olyan magyarul beszélő népesség, amely az áttelepedés vagy áttelepítés etnikai alapját jelentette volna?

Először is ki kell emelnünk, hogy ez esetben is problémát okoznak az igen nagyvonalúan összeállított lelőhely elterjedési térképek. Az elmúlt évek során több olyan térképet közzétettek kollégáink, amelyek Nyugat-Magyarország 10-11. századi temetőit, ill. államalapítás kori várait ábrázolja (Takács M., Langó P., Gömöri J.).¹⁰¹ Ezek általános hiányossága, hogy a 10-11. századi lelőhelyeket összemossák, s így nemcsak elfedik a lényegét (az időbeli finomabb rétegződést), hanem egyenesen megtévesztik a felületes szemlélőt. Márpedig csakis az egyes lelőhelyek időrendjének az alapos vizsgálatával juthatunk valós ismeretekhez egy-egy terület benépesülésének üteméről. Nyugat-Magyarország vonatkozásában e helyütt az alábbiakban csak a fontosabb csomópontokat tudjuk felvillantani.¹⁰² (6. kép)

Zala megye esetében a régészeti leletek tanúsága szerint a magyar megtelepülés a 10. század első felében

nem terjedt ki a Zala folyó alsó folyásának vidékére. A Balatontól északra Zalaszentő, délre Vörs az eddig ismert legnyugatabbi temetkezések. A Zala völgyében majd csak az ezredforduló táján jelennek meg a magyar katonaelemek (Zalaszentgrót, Pakod), s ugyanakkor kerülnek földre a későbbi nagy sírszámú, zömmel már a 11. században használt temetők (Keszthely, Zalavár-Községi temető, Balatonmagyaród-Hídvégpuszta, Balatonmagyaród-Kolon) első halottai, de még mindig csak a térség keleti részén.¹⁰³

Vas megye magyar betelepülése hasonlóképpen a 10. század 2. felében indult meg (Ikervár, Celldömölk, Kemenesszentmárton, Vasasszonyfa). Sűrű településhálózat csak a 11. századtól alakult ki, az ekkor létesített temetőket a 11. század végéig (Szombathely-Kisfaludy u., Szakony-TSz-major) vagy a 12. sz. első harmadáig használják (Sorokpolány), némelyik korábbi soros temető mellé templom is épült (Csepreg-Szentkirály).¹⁰⁴ A feltételezett korai székely településterületek közül egyedül a Fertő-tó környékén mutatható ki egyértelműen a 10. század első felére keltezhető (nem túl nagyszámú) temetőcsoport.¹⁰⁵

101 RÉVÉSZ-TAKÁCS 2006, 22; LANGÓ 2010, 580, Abb. 1; GÖMÖRI 2002, 9., 11. kép

102 E sorok írójának kutatásaival párhuzamosan dolgozta fel doktori disszertációjában Győr-Moson megye 10–11. századi temetőit Horváth Ciprián, s elkészítette a térség periodizált lelőhelytérképét is, melyet e helyütt az ő szíves engedélyével használok fel. Fogadja érte hálás köszönetemet.

103 VÁNDOR 2002, 101–104.

104 KISS 2000, 275–285.

105 GÖMÖRI 2002, 25–35.

A fentieket összegezve megállapítható, hogy a marosszéki, valamint a sepsi-orbai-csíki-kézdi székelyek nyelvészeti alapon feltételezett, történészek által elfogadott és régészek által hallgatólagosan ugyancsak valószínűsített korábbi Ny-DNy-Dunántúli szállásterülete nem több, mint pusztai fikció. Az Őrségben és az Őrvidéken, Göcsejben a 10. század első felében magyar etnikum nem lakott, sőt a terület túlnyomó részén még a 11. században sem. Nemcsak a korszak temetői hiányoznak e térségből, hanem a korai templomok is. Utóbbiak közül néhányat Valter I. ugyan a 11. századra keltezett, a korai datálás mellett felvonultatott érvek (méret, alaprajz, falazási technika, S-végű hajkarikás sírok vannak mellette, a közelében 11. századi temető van, amelynek lakói a pogány temető felhagyása után már templom köré temetkeztek) nem állják ki a tételes bizonyítás próbáját¹⁰⁶. Véleményem szerint tehát az Őrség, Őrvidék eredete nem vezethető vissza a 10. századra, abban a formában, ahogyan azt a nyelvészek és történészek feltételezik, bizonyosan nem. Ki kell mondanunk: régészetileg a leghalványabb nyoma sincsen annak, hogy a székelyek őseit 10. századi fejedelmeink vagy első királyaink a tárgyalt területre telepítették volna.¹⁰⁷ Elvileg feltételezhetnénk ugyan, hogy az ezredforduló táján induló, s a 11-12. század fordulóján megszűnő Vas és Zala megyei temetők népességét telepítették át a Királyföldre (de még mindig nem az Őrségből, Göcsejből, Őrvidékről, mert ott ilyenek még akkor sem voltak!), de akkor ebből két dolog következne (Bóna I. és Benkő L. hipotézise alapján): 1. Királyföldön e közösségeknek alig fél évszázad alatt kellett volna a területet benépesíteniük, templomokat építeniük és nagy létszámban azok köré temetkezniük, s máris tovább kellett volna költözniük Háromszékbe. 2. Magyarázat nélkül maradna, hogy ez esetben kiktől származik a nyugati határvidék 12. század végi - 13. századi, már valóban sűrű magyar lakossága, akiknek nyelvjárása közeli rokonságot mutat a háromszékiekével. Ráadásul kizárja ezeket a spekulációkat Zala megye egyetlen olyan temetője is, amelyet a kutatás kapcsolatba hozott az örökkel, lövőkkel, tehát a korai határőrszervezet tagjaival. A pusztaszentlászlói temetőről van szó, amely

használatát az érmék tanúsága szerint a 11. század közepén kezdték (Salamon érmék), s utolsó sírjait II. Béla denárai alapján a 12. sz. közepén hantolták el.¹⁰⁸ Ha köztük keresnénk a székelyek őseit, akkor a pusztaszentlászlóiak leszármazottait közvetlenül Háromszékbe kellene vezetnünk, kihagyva a Benkő L., Bóna I., Kristó Gy. és Benkő E. által is feltételezett királyföldi tartózkodást. Márpedig a pusztaszentlászlói, valamint a zabolai és petőfalvi temetők népessége között antropológiai hasonlóság (tudomásom szerint) nem merült fel. Felmerült azonban – mint korábban láttuk – más lelőhelyek népességével, s ez újabb kérdéseket nyit meg előttünk.

Ha Nyugat-Magyarországnak magyar lakossága nem is volt a 10. sz. első felében, más népcsoportok éltek itt: Éppen annak a karoling peremkultúrának a vegyes (főként avar, szláv és frank eredetű) népessége, melynek temetőivel az embertani kutatások kapcsolatba hozták a zabolai és petőfalvi közösségeket.¹⁰⁹ E sokszínű alapokból építkező kulturális horizont éppen a 9. sz. második felére egységesült. A kutatások jelen állása szerint Zalavár környékén jó néhány temetőt legalább a 10. sz. közepéig tovább használtak, népességükről a magyar honfoglalást követően lekopott a vékony keresztény máz és „vissza pogányosodtak”.¹¹⁰ Másutt részint megőrizték, részint elhagyták keresztény vallásukat, mint azt kitűnően mutatja a szombathelyi Szt. Márton templom 9–11. sz. között folyamatosan használt templom körüli temetője, valamint a tőle néhány száz méterre fekvő Kisfaludy utcai temető kettőse.¹¹¹ Északabbra, a Fertőtő környékén a Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn csoport temetőinek felső időhatára még kérdéses, az azonban nem, hogy ismét nyugatabbra, az Alpok-alján a Köttlach kultúra hagyatéka legalább a 11. sz. közepéig jól nyomon követhető, utolsó fázisában már jól kimutatható magyar kulturális elemekkel.¹¹² S végül nem szabad megfeledkeznünk sem e térségben, sem másutt a késő avar temetőkről. Habár a korábbi, főként Bóna I. által emelt tilalomfák¹¹³ lassan ledőlni látszanak, s a kutatók egy része már merészeli a temetők utolsó fázisát a 9. sz. második felére (Vasasszonyfa, Kiss G.)¹¹⁴ vagy a végére (Tiszafüred, Garam É.) keltezni, valljuk

106 VALTER 2004, 45–54.

107 Kiss G. már korábban felhívta a figyelmet arra, hogy a székelyek feltételezett őrségi, őrvidéki lakóhelyeire legfeljebb bizonytalan értelmezésű helynevek utalhatnak, régészeti hagyatékaik azonban teljességgel ismeretlen: Kiss 2000, 285, figyelmzettése azonban teljesen teljesen visszhangtalan maradt.

108 SZÓKE-VÁNDOR 1987, 80–85. A temető sírjaiban talált leletekből egyébként semmi nem utal arra, hogy az ott eltemetetteknek bármi közük lett volna az őrszervezethez. Régészeti bizonyíték hiányában ez az ötlet nem tekinthető többnek pusztai hipotézisnél.

109 BENKŐ 2010, 230–232.

110 SZÓKE 1998, 257–319.

111 KISS 2000, 275–276.

112 GIESLER 1980, 85–98.

113 BÓNA 1984, 372.

114 KISS 2000, 275–276.

be, ez még mindig inkább megérzés, semmint tételes bizonyítás eredménye.¹¹⁵ A 10. századig minden esetre még nem merészkedett el a kutatás. Arra azonban senki nem tud választ adni, hogy a szegényes, nyitott vagy többszörös S-végű hajkarikás, vaskéses, csiholó acélos vagy éppen melléklet nélküli sírok sorának (különösen a Dunától keletre) ugyan miért kellene a 9. század elején, de legkésőbb 895-el megszakadnia? Számomra teljes mértékben érthetetlen, hogy ha már eljutott a kutatás addig, hogy a Maros-völgyben a Csombord-Maroskarna csoport bolgárjai, Nyugat-Magyarországon Zalavár, Szombathely térségének vegyes népeisége, a Kárpát-medence ÉK-i részének a szláv népeisége a helyén maradhatott a magyar honfoglalás után is, sőt már szlovák kollégáink is lemondtak arról, hogy a Dunától északra élő morvákat az utolsó szálig legyilkoltassák a honfoglalókkal, miért éppen az avarokat kell minimum a 8-9. század, de legvégső esetben a 9-10. század fordulójától kiirtani, szomjan veszejteni, de legalább eltelepíteni (egyébként: hova?)

A kutatás e téren még gyermekcipőben jár. Néhány általános érvényű tendenciát azonban megfogalmazhatunk. Mindenek előtt azt, hogy az újonnan jött és a helyben talált népeiségek kulturális egységesülése a történelem folyamán általában kb. egy évszázad alatt lezajlott a Kárpát-medencében. Így történt ez a 8. században, a griffes-indás lelethorizont kialakulásával, a 9. században a karoling peremkultúra esetében, s a 10. század végére – 11. századra a korábban (helytelenül) BBK-nak nevezett, karikaékszerekkel jellemezhető horizont, a korai Magyar Királyság köznépi hagyatéka létrejöttével is. Utóbbinak a tekintetében több mint feltűnő, hogy akkor kezd elterjedni, a 970-es éveket követően, amikor szemmel láthatóan nagy változások, átszervezések, áttelepítések veszik kezdetüket az országban. Egyrészt a korábban nyitott magyar temetők sorának használata megszakad, s ugyanebben az időben jelennek meg új, zömmel már magyar eredetű (a nyelvészeti adatok alapján pontosabban fogalmazva: magyarul beszélő) közösségek az addig csak lazán betelepített (Erdély), vagy mások által lakott területeken, mint pl. Ny-Magyarország. További alapos kutatásokat igényel, ezért csak óvatosan szeretnék utalni egy feltűnő jelenségre: Időben egybe esik a karikaékszerekkel jellemezhető karoling peremkultúras temetők zömének felhagyása a magyar népeiség ottani

megjelenésével. Nem tartom lehetetlennek, hogy az új ékszerdivat néhány évtized alatt történő elterjedése szerte a magyar fejedelemség, majd királyság területén összefügghet e népeiség, valamint a feltételezett, s ugyancsak karikaékszereket használó késő avar népeiség szétszórásával. Feltűnő egyébként, hogy ez idő tájt jelennek meg (ha kis számban is) a Köttlach kultúra jellemző ékszertípusai is a Kárpát-medence számos pontján, így a gombos végű huzalkarperecek Erdélyben, a Maros völgyében (Marosgombás, Maroskarna, Szászáros) valamint a Köttlachi típusú fülbevalók a Partiumban (Szalacs, Zilah).¹¹⁶

Visszakanyarodva eredeti problémánkhoz, a székelyek erdélyi megjelenése és esetleges korábbi nyugat-magyarországi szállásterülete kérdéséhez, az alábbi lehetőségeket vethetjük fel:

1. Amennyiben a székelyek 10. század végi – 11. század első felében történt, az említett területről való áttelepítésével számolunk, figyelembe véve az embertani eredményeket is, akkor elődeiket csakis a karoling peremkultúra vegyes, bár zömmel avar eredetű etnikumában kell keresnünk. A Zala folyótól nyugatra ugyanis a telepítés bázisát adó magyar népeiség vagy nem létezett, vagy éppen csak akkoriban települt oda. Ez azt is jelentené, hogy az említett peremkultúras népeiség (akkorra már?) magyarul beszélt. Erre nézve azonban semmilyen adattal nem rendelkezünk.

2. Ha a székelyek nagy része mégis az Őrvidékről került Erdélybe, az nem történhetett korábban a 12. sz. második felénél – 13. századnál, ugyancsak a korábbi magyar etnikai bázis hiánya miatt. Megjegyzem, a jelzett térségből a karoling peremkultúra leletanyaga is hiányzik, hiszen annak lelőhelyei jóval keletebbre találhatóak. Ez esetben viszont nem számolhatunk korábbi királyföldi jelenlétükkel, s elesik mind Bóna, mind Benkő L. koncepciója.

3. Ha viszont az általánosan elfogadott nézetek szerint a 11-12. sz. fordulójára körüli évtizedekre tesszük erdélyi megjelenésüket, s magyarázatot kívánunk találni az őrségi és a háromszéki nyelvjárások közötti hasonlóságokra, akkor egyetlen lehetőségünk marad: azt feltételezni, hogy a két említett vidék székely lakossága egy korábbi közös, de számunkra a Kárpát-medencén belül közelebről ismeretlen területről rajzott ki a nyugati és a keleti határszélekre. Magam ezt tartom a legvalószínűbb lehetőségnek.

115 A vonatkozó nézetekről összefoglalóan: MADARAS 1993, 11–32.

116 Gáll 2007, 239–251.

- ANGHEL-CIUGUDEAN 1987 = Anghel, G.– Ciugudean, H.: Cimitirul feudal timpuriu de la Blandiana (Jud. Alba) Apulum XXIV (1987) 179–196.
- BÁLINT 1991 = Bálint, Cs.: Südungarn im 10. Jahrhundert. StudArch 11 (1991)
- BENKŐ 1992 = Benkő E.: A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája. VAH V (1992)
- BENKŐ 1998 = Benkő E.: A székelyek betelepülése Erdélybe. In: Dávid Gy. (szerk.), Történelmünk a Duna-medencében. Kolozsvár-Temesvár 1998, 50–65.
- BENKŐ 2010 = Benkő E.: A középkori székelyek. (The Szeklers in the Middle Age) In: Benkő E.–Kovács Gy. (szerk.), A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon 1–2, Budapest 2010, 221–254.
- Benkő 1991 = Benkő L.: Nyelvészeti adalékok a magyarság erdélyi megtelepedéséhez. Magyar Múzeum 1 (1991) 52–61.
- Benkő 2001 = Benkő L.: Észrevételek Erdély déli részeinek korai Árpád-kori történetéhez. In: Dávid Gy. (szerk.): Erdély a keresztény magyar királyságban. Erdélyi Tudományos Füzetek 231. Kolozsvár 2001. 7–68.
- BÓNA 1984 = Bóna I.: A népvándorlaskor és a korai középkor története Magyarországon. In: Székely Gy. (főszerk.): Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig I. Budapest 1984, 265–373.
- BÓNA 1986 = Bóna I.: Dáciától Erdőlvéig. In: Makkai L.–Mócsy A. (szerk.): Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig. Budapest 1986, 107–234.
- BÓNA 1989 = Bóna I.: Magyar-szláv korszak (895-1162). In: Barta G. (szerk.), Erdély rövid története. Budapest 1989. 101–157.
- BÓNA 1991 = Bóna I.: A székely-kérdés mai állása egy régész-történész szemszögéből. Korunk 2 (1991) 1529–1536.
- BÓNA 1996 = Bóna I.: A honfoglalás kori Erdély a régészeti kutatások fényében. Honismeret 24 (1996/5) 3–16.
- BÓNA 1998 = Bóna I.: Az Árpádok korai várai. Debrecen 1998.
- BÓNA 2001 = Bóna I.: Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In: Dávid Gy. (szerk.): Erdély a keresztény magyar királyságban. Erdélyi Tudományos Füzetek 231. Kolozsvár, 2001, 69–97.
- CIUGUDEAN-DRAGOTĂ 2002 = Ciugudean, H.–Dragotă, A.: Civilizația medievală timpurie din Transilvania: rit și ritual funerar în secolele IX-XI. Alba Iulia 2002.
- CIUGUDEAN-PINTER-RUSTOIU 2006 = Ciugudean, H.–Pinter, Z. K.–Rustoiu, G.: Habitat – Religie – Etnicitate: descoperiri arheologice din secolele IX-XI. în Transilvania. (Habitat – religion – ethnicity: 9th–11th century archaeological finds in Transylvania). Bibliotheca Musei Apulensis XXI. Alba Iulia 2006.
- COSMA 2006 = Cosma, C.: Necropolele de tip Köttlach descoperite în vestul și nord-vestul României. (The necropolises Köttlach type discovered in West- and North-West Romania). In: Gaiu, C.–Gazdac, Cr. (eds.): Fontes Historiae. Studia in Honorem Demetrii Protase. Cluj 2006. 857–883.
- GÁLL 2007 = Gáll E.: S-végű hajkarikák megjelenési ideje az Erdélyi-medencében (About the Beginning of Spread of the S-Shaped Lock Ring in Transylvanian Basin). Acta Siculica 2007, 239–251.
- GÁLL 2007a = Gáll E.: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság X-XI. századi sír- és szórvány fegyverleleteinek elemzése (An analysis of the grave and stray weapon finds of the Transylvanian basin, the Partium and the Banat from the 10th–11th centuries). Hadtört.Közl. 120 (2007/2) 395–474.
- GÁLL 2010 = Gáll E.: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság temetőinek lehetséges társadalmi besorolásáról és a besorolás buktatóiról (Über die mögliche gesellschaftliche einordnung der Friedhöfe des Siebenbürger Beckens, des Partiums und des Banats, sowie die schwierigkeiten dieser Einordnung). HadtörtKözl 123 (2010/1–2) 3–43.
- GÁLL 2011 = Gáll E.: Doboka-IV. vártérség templom körüli temetője (The churchyard cemetery in Dăbâca/Doboka, castle area 4.) Kolozsvár 2011.
- GÁLL 2013 = Gáll E.: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői. Szeged 2013.
- GÁLL-GERGELY 2009 = Gáll E.–Gergely B.: Kolozsvár születése. Régészeti adatok a város 10-13. századi történetéhez. Kolozsvár 2009.
- GIESLER 1981 = Giesler, J.: Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert. Archäologisches Korrespondenzblatt 10 (1981) 85–98.
- GÖMÖRI 2002 = Gömöri J.: Castrum Supron. Sopron vára az Árpád-korban (Die Burg von Sopron [Ödenburg] in der Árpádenzeit). Sopron 2002.
- HEITEL 1995 = Heitel, R. R.: Die Archäologie der ersten und zweiten Phase des Eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien. Dacia 38–39 (1994–95) 389–439.
- HKÍF = A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gy. (Olajos T., H. Tóth I. és Zimonyi I. közreműködésével). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995.
- HORED T 1986 = Horedt, K.: Siebenbürgen im Frühmittelalter. Bonn 1986.

- HORVÁTH 2012 = Horváth C.: Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. (PhD disszertáció kézirat) Budapest 2012.
- IONIȚĂ 2005 = Ioniță, A.: Spațiul dintre Carpații și Dunărea Inferioară în secolele XI–XIII. București, 2005.
- JOTOV 2004 = Jotov, V.: Vorženieto i snariaženieto ot blgarskoto srednovekovie (VII–XI. vek). Varna 2004.
- KATALÓGUS 1996 = A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Főszerk: Fodor I., Szerk.: Wolf M. – Révész L. – M. Nepper I. Budapest, 1996.
- KIRPIČNIKOV 1973 = Kirpičnikov, A. N.: Snarâženie vsadnika i verhovogo konâ na Rusi IX–XIII. vv. Archeologiâ SSSR E1–36. Leningrád, 1973.
- KISS 1983 = Kiss A.: Baranya megye X–XI. századi sírleletei (Grabfunde aus dem 10. und 11. Jahrhundert im Komitat Baranya (Ungarn). Budapest 1983.
- KISS 1983a = Kiss G.: Egy avarkori fülbevalótípusról (Über einen awarenzeitlichen Ohrgehängentyp). ArchÉrt 110 (1983) 100–111.
- KISS 2000 = Kiss G.: Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. Szombathely 2000.
- KORDÉ 1991 = Kordé Z.: A székely-kérdés története. Múzeumi Füzetek 4 Székelyudvarhely, 1991.
- KOVÁCS 1986 = Kovács, L.: Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. ActaArchHung 38 (1986) 195–225.
- KOVÁCS 1986a = Kovács L.: A Tiszaluc-Sarkadpusztai (Borsod-Abaúj-Zemplén megye 11. századi magyar temető (Előzetes jelentés) (Der ungarische Friedhof von Tiszaluc-Sarkadpuszta, Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén aus dem 11. Jh. (Vorbericht). ArchÉrt 111 (1986) 218–223.
- KOVÁCS 1994 = Kovács, L.: Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs-Petőfi Str. VAH VI (1994).
- KOVÁCS 1996 = Kovács L.: Ami a zsákmányból megmaradt. In: Veszprémy L. (szerk.): Honfoglaló őseink. Budapest 1996, 109–127.
- KOVÁCS 1997 = Kovács, L.: István Dienes' grösste Ausgrabung in Magyarhomorog-Kónyadomb (Forschungsgeschichte) ActaArchHung 49 (1997) 363–384.
- KOVÁCS 1997a = Kovács L.: A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. VAH VII, (1997).
- KOVÁCS 2011 = Kovács L.: A magyar kalandozások zsákmányáról (Über die Beute der ungarischen Streifzüge). Budapest 2011.
- KOVÁCS–VADAY 2011 = Kovács, L.–Vaday, A.: Örménykút site 52: section of a cemetery from the period of the hungarian conquest. In: Vaday, A.–Jankovich B., D.–Kovács, L.: Archaeological investigations in country Békés 1986–1992. VAH XXV, Budapest 2011, 587–637.
- KRISTÓ 1996 = Kristó Gy.: A székelyek eredetéről. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 10. Szeged, 1996.
- KRISTÓ 2002 = Kristó Gy.: A korai Erdély (895–1324). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18. Szeged, 2002.
- KRISTÓ–MAKK 2001 = Kristó Gy.–Makk F.: A kilencedik és a tizedik század története. MSz 1, Budapest 2001 (7–95: Kristó Gyula, 96–194: Makk Ferenc írása.)
- LANGÓ 2010 = Langó, P.: Die Bestimmung der Landesgrenze. Zur Frage der westlichen Grenze des Ungarischen Fürstentums des 10. Jh. Im Spiegel archäologischer Funde. Archäologisches Korrespondenzblatt 40 (2010) 579–596.
- MADARAS 1993 = Madaras L.: Az alföldi avarság 9. századi továbbélésének lehetőségéről a régészeti források tükrében (Das vermutete Fortleben des Awarentums im 9. Jahrhundert in der Tiefebene im Spiegel der archäologischen Quelle). In: Lőrinczy G. (szerk.): Az Alföld a 9. században. Szeged 1993, 11–32.
- MESTERHÁZY 1990 = Mesterházy K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I (Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10.–11. Jh., I). FolArch 41 (1990) 87–115.
- MESTERHÁZY 1993 = Mesterházy K.: Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez. Századok 1993/3–4, 450–468.
- M. NEPPER 2002 = M. Nepper I.: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei (Die Grabfunden aus dem 10.–11. Jh. in Komitat Hajdú-Bihar). Budapest–Debrecen 2002.
- NAGY 1913 = Nagy G.: Erdély a honfoglalás idejében a régészeti leletek világánál (*La conquête de Transylvanie et les trouvailles*). ArchÉrt 33 (1913) 268–275.
- B. NAGY-RÉVÉSZ 1986 = B. Nagy K.–Révész L.: Egyedi típusú honfoglalás kori íjcsontmaradványai Hódmezővásárhely-Nagyszigetről (Knochenbeschläge eines landnahmezeitlichen Bogens individuellen Typs von Hódmezővásárhely-Nagysziget). CommArchHung 1986, 123–134.
- PETKES 2006 = Petkes Zs.: 12. századi temetőrészlet Sárbogárd-Templom-dűlőből (Gräberfeldabschnitt von Sárbogárd-Templom-dűlő aus dem 12. Jh). Alba Regia 35 (2006) 93–116.
- PINTER 1994 = Pinter, Z. K.: Spada medievală din morimântul de călăret de la Deva. Considerații tipologice și cronologice. Sargetia 25 (1992–1994) 235–246.
- PLETNEVA 1958 = Pletneva, S. A.: Pečenegi, torki i polovcy v ũžnorusskih stepâh. MIA 62 (1958) 151–226.
- POPA 1988 = Popa, R.: La începuturile evului mediu Românesc. Țara Hațegului (Zu den Anfängen des

- rumänischen Mittelalters. Das Hatzeger Land). București 1988.
- RÉVÉSZ 1987 = Révész, L.: Lyraförmige Schnallen in dem Karpatenbecken. *ActaArchHung* 39 (1987) 257–285.
- RÉVÉSZ 1996 = Révész L.: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert). Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ-TAKÁCS 2006 = Révész L.–Takács M.: „Hajtott a lélek erre nyugatra...” Honfoglalás kori magyar ifjú sírja az ausztriai Gnadendorfban. Budapest 2006.
- RÉVÉSZ 2008 = Révész L., Honfoglalás- és államalapítás kori temetők Heves megyében (Die Gräberfelder des Komitates Heves im 10-11. Jahrhundert). Budapest 2008.
- ROSKA 1913 = Roska M.: Árpádkori temető Vajdahunyadon (Sepultures de l'époque d'Arpad, á Vajdahunyad). *Dolg.* 4 (1913) 166–225.
- ROSKA 1914 = Roska Márton: Árpádkori temető Várfalván (Cimetière de l'époque des Arpades á Várfalva). *Dolg.* 5 (1914) 125–187.
- ROSKA 1936 = Roska M.: A honfoglalás és Erdély. In: Asztalos M. (szerk.): A történeti Erdély. Budapest 1936, 3–12.
- SZABÓ 1980 = Szabó J. Gy.: Árpád-kori falu és temetője Sarud határában, IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája, a temető jellege (Árpádenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud, IV. Absolute und relative Chronologie des Friedhofes). *EMÉ* 16–17 (1978–79) [1980] 45–136.
- SZÉKELY 1990 = Székely Z.: Necropola medievală de la Peteni. *SCIVA* 41 (1990) 87–110.
- SZÉKELY 1994 = Székely Z.: A zabolai (Zăbala – Románia) kora-középkori temető (Das mittelalterliche Gräberfeld von Zabola [Zăbala – Rumänien]) *VMMK* 19–20 (1993–94) 277–305.
- SZŐKE 1962 = Szőke B.: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. *RégTan* I. Budapest 1962.
- SZŐKE 1998 = Szőke B. M.: A korai középkor hagyatéka a Dunántúlon. *Ars Hungarica* 1998/2. 257–319.
- SZŐKE-VÁNDOR 1987 = Szőke B. M.–Vándor L.: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. *Fontes Arch. Hung.* Budapest 1987.
- TETTAMANTI 1971 = Tettamanti S.: A Zalavár-Községi I. számú XI. századi temető (Das Gräberfeld Nr. I. von Zalavár-Község, 11. Jh). *ArchÉrt* 98 (1971) 216–244.
- TÓTH 1998 = Tóth S. L.: Levediától a Kárpát-medencéig. *Szegedi Középkortörténeti Könyvtár* 14. Szeged 1998.
- VALTER 2004 = Valter I.: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon. *METEM Könyvek* 43, Bp. 2004.
- VÁNDOR 2002 = Vándor L.: Zalavár a királyi vármegye központja. In: *Központok a Zala mentén. Zalaegerszeg* 2002, 101–104.
- VELTER 2002 = Velter, A.-M.: Transilvania în secolele V-XII. Interpretări istorico-politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic, secolele V-XII (Siebenbürgen im V.-XII. Jahrhunderts. Historisch-politische und wirtschaftliche Interpretationen auf Basis der Münzfunde aus dem Karpatenbecken der Jahrhunderten V.-XII). București 2002.
- VESZPRÉMY 1990 = Veszprémy L.: A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban. *HK* 1990/2. 1–21.

Die archäologischen Funde deuten darauf hin, dass nach 895 die neue Herrschaft am Anfang nicht nach grösserer Besiedlung des Siebenbürgens anstrebte. Höchstens wurden hier kleinere Gemeinden angesiedelt um die bulgarischen und slawischen Kolonien zu überwachen. Sie wurden aber eher in Nord-Siebenbürgen in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts und nur inselartig angesiedelt. Diese Politik wird durch die Gräberfeldgruppe von Kolozsvár gezeigt, die in Hinsicht ihrer Zusammensetzung, Fundmaterial und Struktur mit den Gräberfeldern des Obertheissgebiets verbunden ist. Die Verbreitung der Fundstellen verweist darauf, dass der spätawarische Siedlungsblock des Aranyos-Gebiets durch die Ungarn am Anfang nicht besiedelt wurde. Nördlich von Marosgombás finden wir keine früheren Gräberfelder. In diesem Raum erscheinen die neuen Siedler erst um die Jahrtausendwende (Várfalva). Ob sich die militärisch-politische Oberhoheit der Ungarn auf Nord-Siebenbürgen in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts auch erstreckte, kann man an Mangel der Angaben nicht entscheiden. Es ist gewiss, dass nach unserem heutigen Wissen die bekannten Siedlungsteile eine charakteristische und in ihren Hauptzügen einheitlich scheinenden Fundhorizont (Gyulafehérvár-Császár forrása, Gyulafehérvár-Mentőállomás, Marosgombás, Maroskarna, Magyarlapád, Déva, Szászváros) bilden. Diese Fundstellen sind nicht in die Jahrzehnte unmittelbar nach der Landnahme datierbar, ihre Belegung geschah erst im mittleren Drittel, aber eher am Ende des 10. Jahrhunderts und wurde in den Jahren der Jahrtausendwende beendet. Die Zahl der Bestatteten können wir höchstens annäherungsweise abschätzen. Aufgrund der Szászvároser und ungarischen Fundstellen (Sárbogárd-Tringer-tanya, Letkés-Tégláégető) waren hier 70-100-130 Personen bestattet. Nach meinem Ermessen stehen die sieben Gräberfeldteile in allen bekannten Zügen überaus eng zueinander. Die Gräberfeldgruppe einer solchen Gemeinde entfaltet sich vor uns, die um die Mitte oder in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts ihre Gräberfelder im Mittelstromgebiet des Mures eröffnete und ihre Toten wahrscheinlich während der ersten oder zweiten Jahrzehnten der Herrschaft von Stephan der Heilige noch dort bestattete. In diesen Gräberfeldern befinden sich mehr Männergräber mit Waffen als durchschnittlich und erscheinen schon die zweischneidigen Schwerter auch. Für das Pferdegeschirr sind die trapezförmigen Steigbügel mit Schulter

charakteristisch. Aus den meisten Gräbern fehlen etliche Requisite der gesellschaftlichen Repräsentation, sowie Spuren davon, dass die bestatteten Personen in den Ungarnzügen beteiligten. Es ist wesentlich, dass in diesen Gräberfelder die neuen im Karpatenbecken um die Jahrtausendwende aufkommenden Schmuckwaren (Haarlinge mit S-förmigen oder gedrehten Enden, geflochtene Hals- und Arminge, Arminge mit Tierköpfen usw.) noch nicht erscheinen, und fehlen auch die Münzen der árpádenzeitlichen Königen des 11. Jahrhunderts.

Die grundlegenden Veränderungen fanden hier ebenso wie in anderen Gebieten des Karpatenbeckens um die Jahrhundertwende vom 10. zum 11. Jahrhundert statt: zu dieser Zeit erscheinen in immer grösserer Zahl die Gräber der gemeinen Volkes mit ihren ärmeren Beigaben. Diese Fundorte sind die Zeugen einer neuen Ansiedlungswelle und sie unterscheiden sich kaum von den auf den anderen Gebieten des Ungarischen Königreichs freigelegten Gräberfelder des 11. Jahrhunderts. Einige Gemeinden (Vajdahunyad, Várfalva) haben ihre ethnische Eigenständigkeit bis zum Ende des 11. Jahrhunderts bewahrt, anderswo nutzten die Neuankömmlinge die früheren Gräberfelder und Siedlungen mit den alten Bewohnern zusammen (Gyulafehérvár-Brandusei und Gyulafehérvár-Mentőállomás). Neben diesen letzteren Gräberfeldern mit hohen Gräberzahlen zeigen die in anderen Gebieten der Stadt um die Jahrhundertwende geöffneten Gräberfelder (Vadászok utcája, Poklisa) eindeutig, dass das Zentrum des Raums Gyulafehérvár wurde. Die Erweiterung des durch die Ungarn besiedelten Mittel-Mures-Gebites zeigt, dass südlich (Vajdahunyad), östlich (Marosnagylak) und nördlich (Várfalva) davon gleicherweise die Gräberfelder der Neuankömmlinge erschienen. Die Christianisierung und die vereinheitlichende materielle und geistige Kultur liess die auf ethnische Unterschiede hindeutenden archäologischen Eigentümlichkeiten bis zum Ende des 11. Jahrhunderts verschwinden. Ein ähnlicher Prozess können wir auch in Nord-Siebenbürgen beobachten. Während des 11. Jahrhunderts wurden die Holz-Erdburgen von Kolozsmonostor, Doboka, Ó-tordavár als Zentren des neuen Burgkomitatssystems errichtet und in der Nähe oder auf dem Gebiet dieser die Gräberfelder des gemeinen Volkes geöffnet, wie zum Beispiel in Kolozsmonostor, in Kolozsvár-Hauptplatz und in Doboka.